

HVALA NA PITANJU – UKLONILI SMO BREŠU

Naslov je, čini nam se, u odnosu na kratke intervjuje koje vam stavljamo na uvid – simbolički ekstrakt. *Hvala na pitanju* smo doduše čuli samo dva puta, ali smo te tri (radosne) reči gotovo redovno prepoznavali u osmehu, kad smo pitali: Šta ćete raditi prvog dana po odlasku Slobodana Miloševića sa vlasti? A *uklonili smo brešu* je najčešće korišćena metafora za značaj tog dana. Bilo je i drugih reči, izraza, fraza, rečenica, poslovice, sintagmi koje su se više puta ponavljale, ali smo njihovu frekventnost shvatili pre svega kao znak da nam zamisao nije bog–zna–kako maštovita.

Pitanja o danu posle postavili smo *junacima* knjige *Šta ste radili u ratu?* Ne svim, niti se to više može. *Glasovi* koje smo pre godinu i po dana slušali iz dubine *crne rupe*, sad nam dolaze sa njenog oboda, takoreći kraja (ipak, kucnite u drvo). Knjigu smo dakle u poslednjem času dopisali, jer posle 24. septembra (sad se pomerite s mesta) više neće biti uslova za to.

početkom septembra 2000.

Razgovore vodili Snežana Ristić i Radonja Leposavić

BRANKO VUČIĆEVIĆ

prevodilac

Šta ćete raditi dan posle velike promene?

Neke stvari mi se ne dopadaju, kao krastavci, bundeve i ta vrsta povrća – a ne znam zašto. A ovaj poduhvat mi se ne dopada jer se jedna grupa građana pretvara u neku vrstu štaba vidovnjaka i proroka. Ja vrač–pogađač apsolutno nikad nisam bio, niti za to imam talenta, ali – da ne kvarim igru.

Ako mogu, kao loš đak, da zamenim pitanje, odnosno da ga zaobiđem. Čini mi se da bih mogao da odgovorim na pitanje kako ću se osećati, ili kako ćemo se osećati tog dana. Pomoću poređenja.

23 Osećaću se, osećaćemo se, kao kad posle dugotrajne glavobolje odjedanput popusti. Za to vreme u glavi je bilo, kako ja volim da kažem kao specijalista za glavobolju, mulj, vata ili šuške. Odjedanput, sve se to raščisti, i vlada neka bistrina, bistrina i mir. To je jedno moguće osećanje.

Drugo poređenje. Osećaću se kao da sam živeo u kući u kojoj je nešto stalno smrdelo. Naravno, to je smrdeo pacov koji se zavukao u neki ćošak ispod patosa. Toliko je mnogo smrdelo da je pacov izgledao ogroman kao luftbalon, a svi u kući bili smo pritisnuti tim nevidljivim pacovom i smradom. Odjedanput, došli stručnjaci za dezinfekciju i deratizaciju, otvoreni su prozori, smrad je nestao i kuća je postala ugodna za život.

Posle ovih silnih poređenja, da se malo uozbiljim. Mislim da će dobar broj ljudi, uključujući tu i mene, prvo biti veseo. Vesele će, naravno, vrlo brzo proći, ali će se valjda shvatiti da se tog dana dogodilo nešto vrlo dragoceno – da se kreće ispočetka, da se ukazuje nova šansa. To se u životu ne događa mnogo puta, mada su ti novi počeci, po nekoj mojoj teoriji, ono što je čoveku u životu najpotrebnije. Ne vredi se baviti istom stvari sto godina. Počinje novi posao tog dana. Kako je moj pokojni otac meni svake nedelje uveče govorio: "Ajd sad da u ponedeljak okreneš novi list." To će biti dan okretanja novog lista.

Šta će moj mozak tog dana uspeti u sebe da stavi i iz sebe da izvuče, ne mogu da znam. Od tog dana, koliko god bio značajan, ne treba praviti priredbu koja će bajagi da reši sve goruće i tinjajuće probleme. To ostaje za kasnije.

A dvoglava aždaja, vojska i policija?

Pošto sam odustao od uloge vrača–pogađača, reći ću nešto što sam za sebe zaključio: o stvarima na koje nemam apsolutno nikakvog uticaja, ne vredi ni da razmišljam. Šta će aždaje raditi? Za očekivati je da mlate repovima, bljuju vatru... Ali šta ćemo – to je rizik takvih dana.

Planovi?

Moja je mana da sam vrlo slab planer, i prepuštam se zbivanjima. Možda će se desiti

nešto što sad ne mogu ni da zamislim a kamoli planiram.

Što se tiče kulturnih proizvoda, ja sam se toga naproizvodio. Tako da me ništa ne grize da po svaku cenu nešto proizvedem i da se brinem za sudbinu tog proizvoda. To je za mene neaktuelno pitanje.

U toj bitiimajućoj, koliko god to zvučalo glupo, novoj Srbiji, neće biti nikakvih rajskih uslova za nastanak kulturnih proizvoda – pretpostavljam da je to jedan teren planiranja. Dovoljno znamo o stvarima koje su se dogodile u drugim zemljama. Ništa ne garantuje da će kulturna proizvodnja cvetati, ni da će za nju biti veće interesovanje i podrška. Što me ne uzbuđuje. Verovatno me trenutno ne zanima takva proizvodnja.

Ne planiram da šetkam New Yorkom. Mada, bilo bi prijatno. Ne poričem.

Slavlje, kao na filmu?

U filmovima to obično neprijatno aždajski izgleda. Postoje doduše i euforične scene idiotskih dočeka Nove godine u tom istom malopre pomenutom Njujorku, ali postoje i filmovi u kojima se vidi kako se na ulicama nešto puši, kako ljudi lutaju, skupljaju ranjenike, svuda ruševine, olupine, opšti nered – ali se nadam da ćemo to preskočiti.

SRBIJANKA TURAJLIĆ

predsednik Upravnog odbora Alternativne akademske obrazovne mreže

Prvi dan posle?

Vi ste u pitanju preskočili jedan period: 24. septembra su izbori i tog dana će opozicija sa ogromnom većinom osvojiti vlast na svim nivoima. A 25. septembra ćemo sedeti i čekati da vidimo da li će Milošević umeti, znati, hteti da preda vlast i prikloni se izbornoj volji građana. Plašim se da će čekanje potrajati neko vreme – ne doživljavam ga kao čoveka koji će imati snage i morala da izađe pred ekran, pred narod, i kaže: "Gospodo, izgubio sam izbore." A ne daj Bože da na to još doda: "Izvinjavam vam se za sve što sam učinio poslednjih deset godina i malo više."

Ali kad–tad, posle perioda koji će ne znam koliko dugo trajati, on će morati da preda vlast. To je sasvim sigurno. Pa kad preguramo taj interregnum od kojeg se svi pomalo pribojavamo – za koji, pošto sam optimista po prirodi, ipak verujem da će trajati kratko i proći bezbolno – onda dolazi taj prvi dan posle.

Tog dana neće biti mesta za neku veliku radost. Ovo je sve predugo trajalo. Da smo dobili izbore '90, istinski bih se radovala, a posle deset godina čovek je zamoren emocijama različite vrste i nema više snage za slavlje. Niti ima mesta slavlju. Može biti jedino tuge što nismo uspeli ranije, da spasemo ovu zemlju mnogih nemilih događaja, kao i neke susedne krajeve.

24

Radosti sigurno neće biti.

Biće zabrinutosti: hoće li oni koji izbornom voljom građana budu došli na vlast konačno shvatiti da poenta nije u vlasti, da je poenta u građenju, u činjenju nečega za ovu zemlju i za ovaj narod. Plašim se da se na lokalnom nivou dosad to nije baš adekvatno pokazalo; možda nije bilo uslova, možda ovlašćenja koja lokalna vlast ima nisu dovoljna, ali generalno mislim da naša opozicija nije na lokalnom nivou umela da se snađe onako kako su građani od nje očekivali. Verujem da su saziali u međuvremenu, iskreno verujem – zato ću za njih i glasati – da će ovog puta umeti malo ozbiljnije i malo zrelije da pristupe celom problemu. A čeka ih veliki posao: ova zemlja je veoma dugo izolovana, veoma je dugo samo geografski u Evropi, i predstoji im da je u Evropu vrate. Nadam se da će mnogo više biti zaokupljeni ozbiljnošću tog posla, a mnogo manje golom činjenicom da su osvojili vlast. Pojam vlasti mora potpuno da se preispita – bilo bi krajnje vreme da ljudi shvate da je vlast mehanizam pomoću kog se može nešto dobro učiniti za druge, a ne za sebe.

Provešću dan sa strepnjom, svesna da nam rad tek predstoji. Pobjeda na izborima označiće početak angažovanja koje će nas apsorbovati više nego ikad. Moraćemo da uložimo mnogo više napora nego dosad, ako želimo da nešto zaista novo stvorimo.

Najzad, reći ću nešto sasvim lično. Među onima sam koji nikad nisu režim pre Miloševića smatrali demokratskim. Ne mogu i ne

želim da ta dva režima poredim. U nekim periodima jesmo pre živeli bolje, u nekima gore, ali – definitivno – ni ranije nije bilo demokratije. Ni pre Miloševića nismo ovde imali režim u kom sam želela da živim. Prvi dan posle njegovog odlaska biće zapravo moj prvi dan života u demokratiji. U pedesetčetvrtoj godini i nešto meseci.

Strepnja o kojoj sam govorila najbolje se iskazuje Miljkovićevim stihom: *Da li će sloboda umeti da peva kao što su sužnji pevali o njoj*. Nadam se da će demokratija umeti da peva... Videćemo.

Izgušnjene godine?

Ne verujem u nastavke. Prekid je toliko dugačak da nisam sigurna da se bilo šta može nastaviti. Uspeli smo da ovu zemlju razgradimo do kraja. Moral je razgrađen, radne navike su razgrađene, veze su pokidane... Možemo samo krenuti ispočetka. Treba zasukati rukave.

Ako me pitate da li ću neke stvari raditi onako kako sam ih radila nekada – hoću, sigurno. Neke stvari smo uradili dobro, nešto dobro smo ipak napravili. Ali, nema nastavka. Nismo mi prespavali 10 godina – kao u *Uspavanoj lepotici* – pa da sad nastavljamo tamo gde smo stali. Za tih 10 godina ispodešavali su nam se neverovatni užasi. Može biti govora samo o novom početku.

Nismo prespavali, ali su oči bile zatvorene?

Otvaranje očiju biće veoma bolno. Dobar deo Srbije uopšte nije svestan onoga što se

dešavalo u susednim regionima, što je učinjeno u njegovo ime i u čemu su učestvovali njegovi predstavnici. Medijski mrak i sklonost ljudi da ne vide ono što ne žele da vide, veoma su doprineli tome.

Ne verujem u izvinjenja. Izvinjenje je jeftin način da se izvučete iz nečega što ste učinili, a pitanje je i ko može da se izvini. Počinilac nema šta da se izvinjava – on treba da odgovara. Ostali možda i mogu da se izvine što nisu uspeli da ga spreče, ali ne mogu da se izvine za njegova dela. Razrešenje će doći tek sa novom generacijom, neopterećenom nagomilanom prošlošću. Ona će biti u stanju da sagleda sve te užase, i da kaže: "Ne smemo da zaboravimo, moramo sve učiniti da se tako nešto više nikad ne ponovi." To je proces. Ne verujem u rezove, u bratimljenja preko noći, ne verujem ni u recipročna optuživanja – ona se uvek pretvore u cenkanja.

Krivce treba goniti, sudski, ali ne verujem u Hag. Ne verujem u pravdu koja se deli na drugom mestu. Ovaj narod je dovoljno zreo, ova država dovoljno iskusna i stara, pa smatram da počinioци treba u svojoj zemlji da odgovaraju za zločine.

Negativan stereotip?

Nisam sigurna da li se radi o negativnom stereotipu generalno – o celom narodu i svim građanima Srbije, ili se negativan stereotip odnosi prvenstveno na ovdašnju vlast, u kom slučaju bi se građani Srbije mogli smatrati odgovornim samo za to što nisu bili u stanju da takvu vlast spreče.

Ne verujem u poslovicu da narod ima vlast kakvu zaslužuje. Možda se možemo složiti da je narod 1989. doveo Miloševića na vlast, ali da li je prosečno obrazovan čovek mogao tada da pretpostavi ko je zapravo Milošević i šta je sve u stanju da učini? Ako nije, da li je za to kriv? A posle 1991. ili 1992 – posle početka rata – da li je običan svet u medijskoj blokadi mogao da shvati šta se dešava? Da li je mogao da shvati šta se od njega očekuje? Da li je bilo realno očekivati da će na neregularnim i nefer izborima moći da poništi svoje ranije zablude i odluke? Ne smatram da narod generalno treba optuživati.

Šaljemo pogrešnu sliku u svet kad govorimo da nam je teško sa narodom. Ne može da nam bude teško, jer mi nikako da dođemo do naroda. Uvek se umetne neko.

Kad god se u prvi plan ističe regionalna ugroženost, ignoriše se činjenica da su ovde već 10 godina Miloševićevi topovi upereni prema svakom građaninu SR Jugoslavije. Tenkovi su se prvi put pojavili na prostoru bivše SFRJ 1991. u Beogradu. Ne ni u Dubrovniku, ni u Vukovaru, ni u Sloveniji, već u centru Beograda, protiv ljudi koji su bili za smenu Miloševića. Na tome treba insistirati. Danas, kad je glavna tema ugroženost Crne Gore, kao da mnogi zaboravljaju da građani Srbije sede po zatvorima – Filipović, Brovina, Nebojša Ristić zbog plakata. Otporaše hapse, tuku, privode... Ovog momenta su građani Srbije ugroženiji od građana Crne Gore. Albanci na Kosovu su stvarno bili

ugroženi, ali ni tad niko nije pominjao ugrožene u ostalim delovima Srbije.

Nismo uspeli tu sliku da prenesemo međunarodnoj zajednici, pa svet nije shvatio da je Srbija pod krajnje ozbiljnom diktaturom.

Blood, sweat and tears?

Kada se rodite – niko vam ne obećava život posut ružama. Naiđete i na trnje.

Ne plašim se depresije, jer je ljudsko biće neverovatna životinja koja ume sve da zaboravi i sve da preboli. Generacija mojih roditelja, koja je preživela Drugi svetski rat i pripadala drugoj strani, imala je izuzetno neugodnih deset godina u periodu stvaranja komunizma. Ali nikad nije pokazivala depresiju, već samo radost što je preživela i uspela da opstane.

27

Narod će biti srećan što je sve gotovo. Poneko će se s tugom vraćati u prošlost, ali neće biti masovne depresije. Mnogo ozbiljniji problem je kako građanima Srbije objasniti da prvog jutra posle izbora neće početi da cvetaju ruže. Predstoji i nama ono što je Britancima svojevremeno Čerčil poručio – još mnogo krvi, znoja i suza. Dok zaista na ovim prostorima ne procveta demokratija. Tu poruku vlast bi trebalo odmah da prosledi narodu, inače će nastupiti ogromno razočaranje. Lako ćemo sa 10 godina koje su pojeli skakavci, ali će užasno teško biti sačekati još šest meseci ili godinu dana.

ZAGORKA GOLUBOVIĆ

*profesor Univerziteta, šef Odeljenja
za društvene nauke AAOM—a*

Prvi dan posle?

Prvi dan posle Miloševića biće prvi dan mogućeg oslobađanja od jednog dugotrajnog rigidnog autoritarnog režima. Biće to početak novog razvoja, tranzicije koja je kod nas bila zaustavljena, koja nije mogla da se razvija kao u Istočnoj i Centralnoj Evropi.

Najverovatnije ću, kao što smo obećali našim prijateljima u gradovima koje smo posećivali tokom ove izborne kampanje, otići da s njima proslavim taj dan, dan koji potvrđuje uverenje da je moguća pobeda demokratije kada se za nju angažujemo i založimo.

Žrtve?

Moramo kritički i detaljno izanalizirati period Miloševićeve vladavine i stalno građanima ukazivati na tragične posledice kolektivnih zabluda. Bez toga nema razvoja građanske svesti. Lideri sadašnje opozicije će takođe morati da se prevaspitaavaju, da se uče novoj ulozi kad osvoje vlast, jer su i oni više–manje opterećeni autoritarnim mentalitetom. Moramo sve uraditi da se ne ponovi ono što se događalo poslednjih 12 godina.

Dijalozi?

Na mnogobrojnim međunarodnim skupovima govorila sam kritički o našoj situaciji, ali sam uvek skretala pažnju i na kontraproduktivne poteze međunarodne zajednice. Takvih poteza nije bilo malo, a išli su na ruku Milo-

ševiću. Moj dijalog sa svetom neće se menjati – i ubuduće ću kritikovati obe strane.

Do promene će doći u tom smislu što će nam svet ukinuti sankcije i što nas više neće tretirati kao parije. Ali ta promena neće biti tako brza kao što se nadamo – i u međunarodnoj zajednici ima autoritarnih ličnosti, ljudi sklonih predrasudama.

Smeh?

Nadam se da ćemo se smeјati i biti radosni. Bar onoliko koliko i 96/97, kada su građani protestima pokazali da se ipak ne može u ovoj zemlji raditi sve što vladajuća koalicija hoće. Tada se zaista izmenio lik Srbije.

Kraj trinaestogodišnjeg ili pedesetogodišnjeg perioda?

Između prethodnog perioda i perioda vladavine Slobodana Miloševića ne može se uspostaviti potpuni kontinuitet. Milošević je za veo znatno rigidniji i autoritarniji sistem. To je despotija podignuta do vrhunca, u kojoj jedan čovek o svemu odlučuje.

Naravno, bilo je tako i u prethodnom periodu, ali je čovek koji je tada odlučivao bio mnogo kvalitetnijeg kalibra, mnogo spremniji da uspostavlja kontakte sa svetom. Dopuštene su bile izvesne slobode, i bili smo najotvorenija zemlja u svetu socijalizma.

A u prošlom, trinaestogodišnjem periodu, postali smo najizolovanija zemlja na svetu. Potpuno smo izgubili ugled u međunarodnoj zajednici.

VERAN MATIĆ

predsednik Asocijacije nezavisnih medija

Prvog dana...

Svakako ću biti radostan. To će biti prvi dan jedne kvalitativno nove situacije za nas.

Ono što me sprečava da se u mislima prepustim osećanju radosti jeste činjenica da će ovoj zemlji biti potrebno mnogo vremena da prebrodi štete proteklog perioda. Veliki broj sadašnjih problema moriće nas još dugo.

Želeo bih da tad dobijem dodatnu snagu, da dam maksimalni doprinos procesima koji bi trebalo ovu zemlju što je brže moguće da izvuku iz različitih kriza koje će se paralelno morati rešavati – a i nove će jedna drugu suštizati – u periodu posle smene sadašnjeg režima. Nije ovde u pitanju samo politička kriza – već sveukupna kriza destruiranog društva, ne radi se samo o destrukciji kulture i nasleđa – već svega čega je bilo na ovim prostorima. Uslediće period koji će zahtevati puno kreativnosti i napornog rada, koji će u mogo čemu biti teži od dosadašnjeg.

Uzmimo za primer nezavisne medije iz mreže ANEM: veliki deo naših dnevnih aktivnosti sad se odvija na relaciji mi – režim, mi – represija, što je prilično jednostavno – radi se o najobičnijoj tuči u kojoj ne moramo suviše razmišljati ko nam je s druge strane, ko nam je neprijatelj. Doduše, i ta tuča zahteva jednu specifičnu vrstu kreativnosti – treba izmisliti najmaštovitije načine otpora jer imamo posla s izuzetno razrađenim mehani-

zmom represije. Dakle, kad se situacija izmeni, kreativnost će nam morati biti mnogo kompleksnija. No, mislim da će već i sama drugačija situacija indukovati kreativnost, i da će jaki timovi stručnjaka uspeti da sve ono što smo stvorili za poslednjih desetak–petnaest godina prevedu u novi kvalitet. Ti timovi već rade na predlozima kako da funkcionišu mediji, institucije, javna i privatna preduzeća u periodu posle kraha sadašnjeg režima, a uzor su im evropski standardi i iskustva.

Svaka se situacija mora smatrati posebnom. Već odavno razmišljam o načinu na koji bi trebalo – u tim kvalitativno novim uslovima – reorganizovati našu asocijaciju. I kako da povratimo sve što smo imali a da ne izvršimo nasilje, da ne učinimo nešto što nije pravno zasnovano, da ne prekršimo neku od normi za koje smo se sami borili. Razmišljam i o tome kako suzbiti u sebi osvetničko raspoloženje, kad se ono stalno iznova vraća. Situacija u kojoj sad radimo je u toj meri dramatična i radikalna, da svako malo izaziva taj opasni elementarni nagon – nagon za osvetom. Sad već treba razraditi i individualne i kolektivne mehanizme koji će sprečiti osvetničku reakciju prema onima koji su nam neprestano oduzimali sve što smo svakim delićem svog bića gradili i za šta smo emotivno veoma vezani.

Otvaranje očiju?

Kroz tu fazu su prošle zemlje Istočne Evrope, a odnedavno kroz nju prolazi i Hrvatska. Ta iskustva će nam biti izuzetno korisna.

No, ponešto od onog što je vezano za ovu temu mi već radimo, što smatramo da je postavljanje određenih temelja. Ali na ozbiljnije, na masovnije efekte tog prosvetiteljsko–istraživačkog rada moraćemo sačekati, jer zbog konteksta zasićenog propagandom vlasti, svest prosečnog građanina još nije otvorena za istinu. Reakcije naših slušalaca u kontakt emisijama koje se dotiču ove teme pokazuju da se veoma duboko usadila matrica kojom državni mediji izluđuju građane, po kojoj su Srbi večite žrtve sveopšte zavere. Agresivna, sinhronizovana i neprekidna propaganda naprosto drži ljude zarobljenim, ne pušta da im se nešto u glavi slegne, da počnu da razmišljaju smirenije. Ipak, ovaj period do odlaska Miloševića je veoma važan, da bi se pripremio teren kako se u budućem periodu nešto ne bi propustilo – da se toj temi ne bi zameo trag. A kad Milošević ode, treba racionalno i temeljno otvoriti diskusiju i istovremeno raditi na utvrđivanju svih činjenica – to prvenstveno. Sad ni institucije koje se bave utvrđivanjem istine ne barataju sa zadovoljavajućim brojem podataka, mnogo je tu okvirnih činjenica i opisa umesto fakata. Precizni podaci će delovati kao šok, ali dok građani Srbije ne otvore oči pred sopstvenom prošlošću, neće se moći preći u fazu edukacije, modernizacije, preporoda... društvenih reformi uopšte. Mislim da će Haški tribunal biti ometajući faktor – nije uspostavljen kao univerzalni sud za ratne zločine, pa omogućava ispriku

tipa: a šta je sa zločinima u Vijetnamu. Amerikanci daju dodatno povoda tome, odbijanjem da prihvate formiranje permanentnog suda za ratne zločine.

Duhovni preporod ove zemlje biće veoma ozbiljno doveden u pitanje ako se u taj proces ne uključi i istina o zločinima i svemu što se događalo u poslednjih deset godina.

Amnezija?

To je opšte mesto. Uvek se posle velikih tragedija i posle velikih zločina teži zaboravu. Naročito ako je deo vašeg naroda ili vaše svešti učestvovao u tome, ili ako niste najviše što ste mogli učinili da se tako nešto spreči.

Ali prema dosadašnjim iskustvima, prva faza društvene rekonstrukcije uvek prolazi u znaku amnezije. No, jako je važno da celo društvo ne zahvati amnezija, pa je zato neophodno ustanoviti institucije koje će bez obzira na trendove koji vladaju u javnom mnjenju, i bez obzira na težnje određenih političkih struktura i politika da se u pitanje prošlosti ne dira, utvrđivati činjenice i javno ih saopštavati. Nastojimo da formiramo centar za dokumentaciju: "Istina, odgovornost, pomirenje", koji bi bio baza podataka ne samo o zločinima na ovim prostorima, već i o svemu što je te zločine izazvalo.

Nadam se da će se u međunarodnim organizacijama koje se pripremaju da pomognu, ili već pomažu demokratizaciju, razmišljati u širim kategorijama, da se neće podleći iluzi-

ji da se 24. septembra sve rešava, i da će se shvatiti da je za ozdravljenje ovog društva potrebno mnogo vremena. Ne bi bilo dobro da se ponovi ono što se desilo u Hrvatskoj – da se sve nevladine organizacije, koje su itekako doprinele mirnim demokratskim promenama, posle tih promena apsolutno zaborave, pa sad svet sa Hrvatskom komunicira isključivo preko struktura vlasti.

Izvinjenje?

Izvinjenje je lični čin. Ono može da usledi i pre nego što se utvrde činjenice, ali normalno je da usledi tek kad obe strane znaju za šta se daje. Važno je da se zna u čije ime se izvinjenje daje – da li se preuzima odgovornost ili se oseća. Izvinjenje može da pospeši amneziju – to je vrlo delikatan čin.

Ali izvinjenje može da se da i bez izgovaranja izvini ili oprosti. Okretanje javnosti ka istini bi u tom smislu bio važan korak.

Negativni stereotip?

Negativni stereotip o Srbima funkcioniše u sklopu negativnog stereotipa o celoj regiji, o Balkanu. Kao da sa imenom Balkan nešto nije u redu. Hoću da kažem da se u razgradnji stereotipa mora ići od širih ka užim pojmovima.

Stereotipi ne funkcionišu u svim vremenima na isti način. Demonstracije iz 96/97. su za samo mesec dana preokrenule negativni stereotip u pozitivan. Negativnost se anulirala kod velikog broja ljudi u svetu. Stereotipima

30

se lako manipulira i upravlja, što je nauka koja bi mogao da bude od koristi sadašnjoj opoziciji. Ako bude umela da proizvede dovoljnu količinu pozitivne energije pozitivnim reformskim procesima i ako bude znala da to dobro marketinški plasira, onda će se zavrteti cela priča i blokirati funkcionisanje negativnog stereotipa. Zato je važno da se u zemlju vrati što više ljudi. Onih koji su se sačuvali od svakodnevne proizvodnje mržnje, koji su sa strane kritički posmatrali sopstvenu naciju, koji nisu prekidali odnose sa pripadnicima drugih naroda i etničkih grupa sa ovog prostora. Pretpostavljam da će najnovija naša emigracija biti neki oblik mosta između nas i drugih na prostoru bivše Jugoslavije, kao i između nas i sveta.

Važno je i ovde artikulirati energiju koja danas u celom svetu dovodi u pitanje kapitalizam kao najidealniji od svih dosadašnjih sistema. Naše desetogodišnje iskustvo sa raznim potezima Zapada može u nekom paradoksalnom smislu ubuduće biti od koristi. Kritika kapitalizma, koja je sve glasnije vani, neće biti zapostavljena ni ovde. I pored toga što će mnogi govoriti da je za kritiku kapitalizma neophodno najpre u kapitalizam ući.

31 **Novi početak**

Najpre sadašnja opozicija mora da se reformiše. Kad dođe na vlast moraće da se prilagodi svetskim trendovima. To će biti jedan od najmučnijih procesa. Vidimo kako to teško ide u Crnoj Gori. To je uvek teško posle destruktivnih perioda.

Svet je u ovom trenutku lažno okupiran moralnim pitanjima. Priča o bombardovanju Jugoslavije iz moralnih razloga je apsolutno neosnovana, to je priča samo za medije. Nažalost, mislim da je svet okupiran isključivo profitima. To će negativno uticati na reformisanje današnje opozicije, jer će joj biti izgovor za sopstveno ponašanje.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ

direktor Beogradskog centra za ljudska prava

Slavlje?

U malom sam to doživeo na dočeku Nove godine za vreme demonstracija 96/97. Ne one pravoslavne, koja se pretvorila u nešto drugo, nego one kalendarske, kad se onoliki svet okupio po lepom snežnom danu. Iako moji nisu navikli da budem spontan, rekao sam im da sam, eto, to hteo da doživim, i da sam srećan.

A uvek se nađe nešto i za piće. U našoj kući se ne čuvaju posebne flaše, jer ih uvek ima više, ali će se u svakom slučaju tog dana neka otvoriti.

Prvi dan će biti nesporan. A pošto znamo da nijedna ljubav, da nijedna sreća ne traje večito, treba uživati u tom trenutku. Zamisljam svetkovinu, vatromet od tri dana.

Dan prvi?

Verovatno ste u životu više puta bili bolesni tako da vam se činilo da nikada nećete ozdraviti jer trenutak ozdravljenja ne nastupi odjednom. Ali posle dva–tri meseca, primetite da više nema svih simptoma. Prvi dan bi mogao da bude takav jedan dan.

A mogao bi da bude i neki neverovatan dan u kome ne samo da ćemo saznati da je Milošević izgubio izbore, nego će ovaj i priznati da ih je izgubio i pristati da ne bude više to što je dotad bio. Što bi bilo pravo čudo. Ljudi su odavno primetili da Miloševića ne mogu da zamisle kao penzionera na Kalemeg-

danu, niti kao nekog afričkog diktatora koji je dobio vilu na Azurnoj obali i provodi se sa lepim ženskinjama.

Ali, ako takav dan dođe, verovatno ću se i ja, iako nisam naročito spontan i ne istrčavam baš lako na ulicu da se radujem, pridružiti slavlju. A ono će odmah biti pomućeno, jer će se silesija podržavalaca, saradnika, onih koji su klicali Slobi–slobodi i revnosno radili da se ovaj sistem održi, pridružiti slavlju kao da su odlazak Miloševića oduvek želeli. U nznakama se to moglo videti na demonstracijama posle kontra–mitinga, kad je izgledalo da građanski protest uspeva. Sve veći broj ljudi premeštao se na našu stranu kordona, doduše stidljivo. To pokazuju fotografije iz tih dana: tad, kad je stvar izgledala izgubljena za režim, oni stoje ispred knjižare kod Albanije. Neki su se gadno posle toga predomislili, ili su možda gadno bili ucenjeni na osnovu tih fotografija. Naročito moje kolege sa Univerziteta. To će pomutiti osećaj radosti.

Kad prođe slavlje, onda ćemo morati da shvatimo – pošto naše društvo nema demokratsku tradiciju, već samo tradiciju privida demokratije od 1903–1914 – da skidanje poslednjeg sloja ne znači povratak u idelano, već da se – kao u moleraju – pojavljuje prethodni namaz. A kod nas prethodni namazi nisu bog–zna–šta. Napustili smo evropske tokove 1940, i velika je zabluda verovati da možemo da se okačimo na taj voz na istoj stani. Taj voz je u međuvremenu putovao još šezdeset godina. Komični su ovde pokušaji

onog sloja koji se predstavlja kao građanski da se i ponaša tako – kad se, recimo, preteruje sa upotrebom titule gospodin ili gospođa. Tako se govorilo pre pola veka. Na Zapadu se to u međuvremenu poprilično izgubilo, kao i – u značajnoj meri – razlikovanje u obraćanju sa vi ili sa ti. Mnogi se jezici tome prilagođavaju. Najmoderniji je ovde žargon mladih – kod nas je to generacijski podeljeno. Ili pogledajte naše univerzitetske profesore – neki se od njih, važni, ponašaju kao francuski profesori tridesetih godina, sa svom pompom. Prirodnog odnosa sa mladima nema.

I kulturno prilagođavanje biće teško. Neke ustanove su u takvom stanju da ih je bolje ukinuti nego popravljati. Jedna od najvećih šteta ovog režima – uz ljudske žrtve – jeste uništenje svih kulturnih institucija. Od Akademije nauka do osnovne škole.

U civilizovanim zemljama vrlo se vodi računa o tome ko će biti upravnik nacionalnih ustanova. Kod nas se ni ne zna ko je upravnik Narodne biblioteke, ministar kulture je samog sebe imenovao za upravnika Narodnog pozorišta, upravnik Arhiva poznat je samo po tome što je prvi podneo tužbu po Zakonu o informisanju, protiv Ćuruvije... U Poljskoj su se, recimo, i pod komunizmom važne institucije čuvale – nije se moglo desiti da neko totalno nekompetentan postane upravnik. Svojevremeno je Milan Milutinović, tada mladi kadrovik, po kazni bio premešten za upravnika Narodne biblioteke;

bio je veoma nesrećan – za njega je to bilo suviše sitno mesto. To pedesetogodišnje igranje s važnim stvarima treba sad lečiti.

Pronalazak ovog režima, kao postmoderne diktature, jeste da se strah kod velikog broja ljudi može izazvati malim sredstvima. I režim operiše sa tim strahom, sa strahom ljudi od gubitka dela plate, gubitka posla, socijalnog... Dosad je to funkcionisalo vrlo dobro, ali izgleda da režim više nije zadovoljan, pa se prešlo na klasično zastrašivanje. Kad dođe nova vlast, kad se taj strah jednom izgubi, onda će i kuka i motika i kuso i repato izlaziti na proteste svakog dana. Čeka nas period svakodnevnih demonstracija – i kukavni penzioneri će biti mnogo glasniji nego dosad, i pribojavam se nostalgije za čvrstom rukom. Totalno osiromašenje stvorilo je dobru podlogu za fašizam, za njegove parole o redu i miru, i to pomalo zastrašuje. Srećom je nacionalno ludilo sad slabije nego što je bilo, pa se ta komponenta neće moći nalepiti.

Dakle, taj dan će za one koji imaju nešto iskustva početi spontanom radošću, a završiće se uozbiljavanjem. Ali najbitnije je što će se u tom trenutku osetiti da smo krenuli u drugom pravcu. Čovek je u stanju da se mnogo čega odrekne, čak i da trpi, kad oseća da to vodi nečemu. Na neki naopak način to se pokazalo na početku, kad je oduševljenje ovim režimom bilo toliko jako da su se ljudi svesno odricali boljeg života – koji su mogli imati sa Antom Markovićem – zavedeni obećanjima o ispunjenju velikog nacio-

nalnog sna. Ta priča je sad pala u vodu, ali odricanje će i dalje morati da bude povezano sa strpljenjem. Jer, oporavak će trajati dugo. Čak i sa stopom rasta koju sad imaju Kinezi, najvišom u svetu – od 8% godišnje, nama će biti potrebno 30 godina da se vratimo na nivo na kom smo bili.

Ali svest da smo krenuli u oporavak bar će nam vratiti raspoloženje. Sad je svaki povratak iz neke druge sredine za mene skopčan sa utiskom krajnjeg osiromašenja, totalne zapuštenosti svega u ovoj zemlji, ali i sa utiskom velike mrzovolje i velike nervoze. Jer živeti sa ovako niskim prihodima pravi je podvig. Ljudi su samo pod dejstvom propagande režima, koji je – uz pomoć glupih poteza međunarodne zajednice – neprestano izmišljao nove razloge za trpnju, podnosili tu veliku muku.

Negativni stereotip?

U nekim situacijama negativna predrasuda može da radi u vašu korist. Ako brzo pokažete da niste to što svi misle. Ljudi su onda iznenađeni što se pojavio neko potpuno drugačiji, i koriguju svoje predrasude. I sâm sam to nekoliko puta doživeo. Običan svet u ličnom kontaktu ne želi da reaguje rasistički, dogmatski, i dosta brzo se menja.

Vrlo je bitno ko će nas zastupati, a to će ipak od nas zavisiti. Osim spoljnopolitičke službe, u igri će biti i naši kulturni poslenici. Problem je, međutim, što su baš među nji-

ma oni najkrivlji, kao i uopšte među učenicima svetom. A bez obzira na priču o velikoj zavedenosti našeg naroda, ovde se još uvek poštuju učeni ljudi. Tajna *Politikinih* “Odjeka i reagovanja” – što je jedan od najlukavijih početnih poteza režima – jeste u tome što su je potpisivali ljudi sa titulama doktor i magistr, a običan svet nije dužan da zna kako se ta zvanja stiču. Bili bi nam neophodni nekompromitovani učeni ljudi, da odigraju ovaj put pravu prosvetiteljsku ulogu.

Zločini?

Traumatično će ovde biti suočavanje sa zločinima koji su vršeni u ime srpskog naroda. Kao što je i u Nemačkoj bilo traumatično otvaranje očiju pred istinom. Izgledalo je da je Nemačka prebrodila tu traumu, a onda je jedna izložba nedavno pokazala da još nije u potpunosti. Ta izložba, koja govori o upletenosti nemačke vojske u zločine Drugog svetskog rata, pomutila je predstavu građana da su zlodela činile samo SS trupe, pa je bilo i fizičkih napada na nju, demonstracija, gnušanja.

I kod nas se alergično reaguje na svaki pomen zločina. Mehanizam potiskivanja krivice delovao je neverovatno jako svih ovih godina, pa na prste možete izbrojati ljude u Beogradu koji znaju šta se radilo sa Sarajevom. Biće tek burnih reakcija i negiranja istine pričom da nas okrivljuju ni krive ni dužne. Teorije zavere će cvetati, one uspeva-

ju u siromašnim i dezorijentisanim društvima.

Naš problem će ličiti na onaj koji Francuzi imaju sa Višijem. Tad je njihov pokret otpora bio mizeran – većina je bila u kolaboraciji, i oni s tim danas nikako da izađu na kraj. Prvi film o Višiju snimljen je punih 30 godina posle – *Lakomb Lisijen* Luja Mala. Kod nas će se dešavati, kao što se već dešava, da istog dana u *Vremenu*, *Ninu* i *Politici* piše Bogdan Tirnanić. To cinično prilagođavanje – verovatno će i Momo Kapor svuda pisati – liči na odnos Francuza prema Višiju. *Ruka ruku mije*.

Ne pada mi na pamet da plediram za kakve bojkote ili odgovornosti, ali trebalo bi da postoji nekakav intelektualni red. Ljudi su mnogo opasniju podršku režimu davali glupim vicevima i amoralnom ironijom, pa bi i to moralo da se isključi. Ili ćemo se dugo batrgati, bez svesti o sopstvenoj krivici.

Trebalo bi da se uradi ono što se uradilo u Čileu, samo je kod nas to mnogo teže. Tamo je najčešće podržavan Pinoče ne kao zločinac, već kao borac protiv komunizma koji je na neki način počeo da ugrožava Čile. Podržavajući njegove ideje i program, ljudi nisu računali na zločin. Kad je postalo evidentno da su i zločini činjeni, aktivirao se mehanizam potiskivanja, i u Čileu mnogi još uvek misle da sve to nije istina. Ali tamo je lakše bilo izaći s tim na kraj, jer su u pitanju politički stavovi koji se mogu promeniti. Kod nas je, međutim, sve rađeno u ime rešavanja

nacionalnog pitanja, a ta se pripadnost ne da promeniti.

Veliki broj mojih pristojnih suseda ne veruje da je Sarajevo bombardovano. Misle da je Srebrnica izmišljotina. Ne veruju istini, jer nisu podržavali program Miloševića i kompanije u paketu sa zločinima. Treznjenje će potrajati.

Bojim se i da će se sukob generacija nastaviti. Mada, ovaj režim sad čini mnogo da se on umanji. Kad god uhapse i pretuku nekog otporaša, vlast zaboravlja da taj ima mamu i tatu i dedu i babu i da se time pogađa širi krug ljudi. U nekom čudnom, represivnom smislu, tako se smanjuju generacijske razlike.

JELICA MINIĆ

generalni sekretar Evropskog pokreta u Srbiji

Dan velikog slavlja?

Pretpostavljam da će tog dana mnogi ljudi biti na ulicama i da će atmosfera biti praznična. Radost će zavladati, i nada.

Ali trebalo bi stalno imati na umu da i radost treba da ima granice. Bilo bi sjajno kad bi slavlje dobilo formu benignog karnevala, za koji su građani na protestima 96/97. pokazali da imaju smisla. Umeli su humor da manifestuju na kreativan, lep, oplemenjujući način, pa se nadam da će opet tako iskazivati svoju radost – fino, urbano, civilizovano. Svako preterivanje bi moglo biti opasno, a najstrašnije bi bilo ako bi se slavlje pretvorilo u revanšizam.

Deo dana i ja ću posvetiti prazničnim osećanjima – podeliću ih sa svojim sugrađanima. Pošto nisam sklona euforiji i više volim ulogu posmatrača, znam da neću biti među najaktivnijima, ali ću sa ogromnim zadovoljstvom posmatrati druge.

Radovaću se, jer će se odlaskom Miloševića sa vlasti stvoriti pretpostavke za ozbiljne promene u svim domenima. Moći ćemo da se pozabavimo realnim problemima i da se okrenemo svetu. Otvoriće se perspektiva svim građanima, naročito mladima.

U drugom delu dana ću se brinuti, a možda ću imati i osećaj praznine. Muka, nevolja i nesreća izvanredno motivišu, pa se, kad se

ključni problem reši, može osetiti i praznina. Tada se obično moraju iznaći nove muke i problemi, što ovde, ni nakon odlaska Miloševića, neće biti teško. On je kumulirao neverovatan broj problema.

Za većinu će tog dana početi suočavanje sa realnošću. Biće to bolno otvaranje Pandorine kutije naših problema. Čekaju nas mnoga nerešena pitanja, od onih teritorijalnih – o statusu Kosova, Sandžaka i Vojvodine, preko ekonomskih, do kulturnih i sportskih. Neće sve to biti lako rešavati, ali, u poređenju sa glavnim problemom koji će se rešiti odlaskom Miloševića, biće zadovoljstvo suočiti se sa svim tim izazovima.

Iako su ocene o ključnoj ulozi Srbije u regionu velikodušno izricane da bi podstakle građane da požure s promenama, to su i realne konstatacije. Srbija bi, nakon kraha ovog režima, mogla relativno brzo da se uključi u razvojne i integracione procese regiona i Evrope. Mi – ekonomisti iz nevladinog sektora – imamo definisan program za narednih 10 godina, program približavanja Evropi i ulaska u evropske strukture i institucije. Sve je tu razrađeno: šta treba raditi do izbora – a računamo da ćemo ih dobiti – šta posle izbora, i šta u narednoj dekadi. Već se formiraju timovi. Čeka nas ogroman posao, ali sve će biti mnogo lakše kad se zemlja otvori, kad budemo u stalnoj komunikaciji sa kolegama iz sveta, kad budemo svakodneвно dobijali informacije neophodne za stvaranje precizne slike o nama samima.

Žrtve?

Osećaj poraza, sve dubine poraza, i fantomski bol žrtava, biće najintenzivniji odmah. Trenutak promene, osvešćenje da je do promene zaista došlo, može nas sve blokirati. Nevladine organizacije će tad imati veoma važnu ulogu, jer će opozicione partije biti zauzete trijumfovanjem – nadam se sa merom. Biće važno uputiti prave poruke građanima, poruke koje će nam svima pomoći da se u prvom trenutku snađemo. A onda će život polako dobijati svoju bitku, ljudi će se prestrojavati, reorganizovati, napraviće se novi planovi, i počće se sa radom.

Nacionalizam?

Za meko prizemljenje nacionalizma Koštunica je dar sa neba. On simbolizuje odbijanje Miloševićevog nacionalizma, nacionalizma koji nas je gurnuo u katastrofu. Ili, bolje rečeno, mi se izborom Koštunice odričemo Miloševićeve instrumentalizacije nacionalizma – jer mislim da taj gospodin uopšte nije nacionalista – ali se odričemo postupno, mekom varijantom nacionalizma, koju oličava Koštunica. Kako i Koštunica mora što–šta da zaboravi iz svoje političke prošlosti, tako će uz njega i građani Srbije moći sebi da dozvole blagu amneziju, bezbedno ploveći u nove, mirnije vode u kojima će s manje trauma morati svega da se sete.

SIMA ĆIRKOVIĆ

član SANU

Dan promene?

S obzirom na sistem koji je kod nas na snazi i okolnosti u kojima živimo, teško je reći koji će to dan biti. Da li dan u kojem će se službeni rezultati izbora saopštiti, ili dan kad će po ustavu doći do smene predsednika? Ili nijedan od ta dva? Ovde deluje čitav niz pogona: vojska, policija, pa stranke koje podržavaju vlast i ličnost, zatim niz transmisija koje čine ovaj režim sličnim onom iz perioda jednopartijske diktature... Koji će to dan biti? Da li onaj u kojem će se formalno lišiti ovlašćenja sadašnji predsednik, ili onaj u kojem će veliki deo pomenutog aparata i transmisija prestati da deluju?

Zar nisu svi ti dani uvezani u isti paket promena?

Veoma se bojim da jedan deo stranaka koje se bore protiv stranaka na vlasti nema od svojih protivnika različite ideje. Setimo se borbi oko direktorskih mesta u preduzećima, školama... kad je svaka od tih stranaka želela na važna mesta da postavi svoje ljude. To je apsolutno suprotno od onoga što bi morao da bude ideal demokratije – da pluralizam dođe do izražaja u svim oblastima života. Da oni koji negde rade sami izaberu za direktora onoga koga smatraju najvrednijim i najsposobnijim, ili bar da se njihovo mišljenje uzme u obzir. To bi bio put.

Ipak, proslavićete?

Kako ne mogu da pravim veliko veselje ni da se angažujem, s obzirom na godine i na zdravstveno stanje, mislio sam da je najprirodnije da priđem nekoj vrsti rekapitulacije, pravljenju bilansa. Na opštem planu – šta se za tih deset godina desilo loše, po mojoj proceni, a na ličnom – šta sam sve izgubio.

Na opštem planu na prvo mesto bih stavio nekoliko koraka unazad u odnosu na dostignuti stepen integracije, mislim na srpski narod i na južnoslovensku federaciju.

Tome bih pridodao i zamračenje, gubitak obraza. Politika koja je odavde vođena uzrokovala je gubitak ugleda u svetu, a taj ugled nije bio za potcenjivanje.

Najzad, zemlja je veoma mnogo izgubila u civilizacijskom i ekonomskom smislu, zbog izolacije koja je izazvana načinom vođenja državne politike.

Na ličnom planu posledice su pre svega izazvane embargom i izolacijom zemlje. Za njih ne smatram odgovornim samo režim, već i kolege u stručnim udruženjima i organizacijama na strani koje su često olako i nekritički prihvatale glasove svog javnog mnjenja i politiku svojih stranaka i bile vrlo, ne samo oštre, već i nepravedne prema nama – prema onima koji su se kod nas opirali režimu.

Hoćete li izaći na neki od beogradskih trgova?

Hoću. I dosad sam izlazio na trgove kad su bili značajniji mitinzi.

Čudno je i pomalo paradoksalno za našu situaciju da su se ljudi toliko zasitili mitinga, pa sad, kad je kampanja, nema ih uopšte. Ranije bi, ovoliko malo dana pred izbore, mitinga bilo na sve strane, a sad nigde ni jednog. Pre izborne kampanje ih je bilo, pre zakazanih izbora je čak nekoliko velikih mitinga bilo na kojima je isticana parola *hoćemo izbore*, a sad ništa. Da ih ima, na njima bih bio.

Datum promene i istorija?

Smatram da bi to bio veliki istorijski datum, bilo koji od navedenih. Ali treba imati na umu da će se vrlo malo toga promeniti na dan objavljivanja rezultata izbora, da će se jedva nešto osetiti na dan smene predsednika, i da će sve drugo – što je mnogo važnije – biti uslovljeno sastavom parlamenta. Jer onaj ko dođe umesto sadašnjeg predsednika, verovatno neće imati pod kontrolom sve one poluge vlasti koje je ovaj imao.

Očekujete li individualna pretrčavanja i amneziju masa?

Moglo bi se reći da smo već svedoci tih pojava, u poslednje 3 ili 4 godine. Prebrojte lidere i deo opozicionog bloka – koliko je onih koji su na Ušću klicali u periodu nacionalnog zanosa, kada se činilo da su svi poneti tim talasom. S pretrčavanjima se mora računati.

A što se tiče masa i njihove zavedenosti pa otrežnjenja, to su pojave poznate i u svetskom procesu demokratizacije. Napoleona III je narod izabrao, a notorna je činjenica da je i Hitler došao na prvu vlast izborima. Oni su izbor masa, mase su podložne uticajima, a ti

uticaji nikad nisu bili toliko jaki kao sad kad su ekrani po kućama. To je prelom u političkoj istoriji – nikad ranije nije bilo moguće tako jako uticati na ljude kao sad, zahvaljujući elektronskim medijima. Ranije je bilo potrebno biti pismen – da bi se pratile novine, trebalo je biti dovoljno slobodan i pokretan – da bi se išlo na nekakve mitinge gde bi se čula živa reč, ili je trebalo oslušivati da bi se eventualno čulo šta se u javnom mnjenju kuva. Sad sve dolazi gotovo, i to na takav način da je svetu sa malo ili ni malo obrazovanja vrlo teško da se uticajima odupre.

Optimista ste?

Odgovor je sasvim odlučno – da. Optimista sam u pogledu ishoda težnji za povratkom u svetsku zajednicu modernih, civilizovanih, demokratskih nacija i pokušaja da se nadoknadi ono što je izgubljeno za ovih 10 ili 12 godina.

A pravo je čudo da nismo još više izgubili. Ponekad se čak pitam koja je to vrsta inercije koja u ukupnom društvu deluje i koja je učinila mogućim da izdržimo sve ono što nam se prethodnih godina ispodogađalo.

Mnogi očekuju masovan povratak otišlih. Hoće li se i Vaš sin posle promene vratiti?

Ne, ne, on ne. To je vrlo individualno i lično. On se veoma uključio i uklopio u sredinu u koju je otišao – tamo je našao svoje mesto i u bukvalnom smislu. Ovde šest godina nikakvu službu nije mogao da dobije. Bilo bi za njega veliko kretanje unazad kad bi se vratio. Iako bi mi lično bilo mnogo draže da je ovde.

LJUBOMIR MADŽAR

profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Promene s promenom režima?

Uveren sam – ukoliko se takva promena i desi – da ona neće bitnije uticati na način mog života i stil rada. Neće uticati – jer u politici nisam mnogo angažovan. Ako sam tu i tamo uskakao, to je bilo zato što smatram da intelektualci – kojima politika nije vokacija – treba povremeno to da čine, da bi pomogli da dođe do promena i preloma na pravu stranu, e da bi se potom – kad proces postane ireverzibilan – vratili svojoj osnovnoj profesiji. Angažovao sam se u politici na početku ove decenije, u tada aktuelnom reformističkom pokretu, jer sam verovao – što i sada mislim – da bi promene za koje se taj pokret zalagao uvele zemlju u mnogo bolju ekonomsku i društvenu situaciju, pa sam se – kada je sasvim drugačiji scenario opredelio političku i svaku drugu sudbinu Srbije – okanuo politike i vratio se struci. Prijateljima, koji često insistiraju da se u politici angažujem, kažem da ja nisam Lenjin – da nisam profesionalni revolucionar koji bi od promena odnosa i političkog poretka pravio sebi profesiju. I u međuvremenu sam uskakao u politiku, ali mnogo smirenije i u manjoj meri – držao sam govore po Srbiji za vreme protesta 96/97, kao i prošle godine.

Ali promena režima promenila bi mi percepciju života, i subjektivni doživljaj događaja.

Biću mnogo srećniji čovek kad se tako nešto dogodi. Kad nestane mnogih mora koje pritiskuju našu sadašnju stvarnost. Verujem da će se vrlo brzo nakon te sudbonosne promene ukinuti sadašnji Zakon o univerzitetu, a to bi za mene bio razlog za veliko zadovoljstvo i sreću. Verujem da će se i u medijima takođe stvari brzo promeniti, da će odmah biti ukinut Zakon o javnom informisanju. Promena jednog broja zakona – za početak tri ili četiri – velikom bi broju ljudi donela neverovatan osećaj olakšanja. Bilo bi to oslobađanje od stega koje poslednjih godina postaju sve grđe i teže. U tom smislu, ta promena bi bitno uticala na moj život. Doživeo bih je kao ogroman skok, i bio bih drugi čovek.

Istorijski značaj promene?

Za mene bi to svakako bio veliki datum. Sve i da je čovek koji je na čelu države najbolji mogući – deset godina je više nego dovoljno. A treba dodati još i par godina koje prethode protekloj deceniji, kad je on već bio prvi čovek zemlje. Nema tog lidera koji je ekskluzivan, niti te zemlje u kojoj na čelu države mora da bude isključivo jedan čovek.

Datum promene bi po mom mišljenju označio početak normalnog razvoja i života u ovoj zemlji. Od tog dana bi Srbija počela da liči na druge zemlje iz svog civilizacijskog okruženja. Bio bi to veliki trenutak za Srbiju. Mada, svesatan sam da postoje i drugačija mišljenja.

Slavlje u danu promene?

Pretpostavljam da bih tog dana rekao ženi: "Ajde ženo, uhvati se za viski, nemoj donositi

rakiju." To bi bio minimum. Ali ne isključujem ni ozbiljnije slavlje, što će pomalo zavisiti od mojih prijatelja. Među njima ima onih koji će se silno obradovati tom događaju i koji su po prirodi skloni burnom manifestovanju svojih osećanja, pa sam skoro siguran da bi me uvukli u vrtlog proslavljanja. Malo ko bi izbegao takvu proslavu, naravno od onih koji promenu očekuju već mnogo godina i koji smatraju da je ona uveliko zakasnela.

Amnezija?

Očekujem je. Mislim da će veliki broj ljudi pohitati da se uklopi u novi način upravljanja zemljom i u novi ambijent.

To doživljavam kao zdravu sposobnost prilagođavanja. Oni koji su pristali uz sadašnju vlast, procenili su da je u datoj situaciji to racionalno za njih i da od toga imaju koristi. Onog momenta kad se parametri promene, oni će verovatno biti brži u prilagođavanju novoj situaciji od onih koji su bili kritičari vlasti. Ukoliko bi me neko pitao za savet, za mnoge poslove bih preporučio iste one koji su radili u dosadašnjem režimu – smatram da će oni biti verniji i dosledniji, a i manje kritični. Onaj ko traži dobre izvršioce i poslušnike, neka se orijentiše na ljude koji su radili za taj režim. To pomalo zvuči čudno, a zvučaće čudno i ovo što ću na kraju reći: Oni koji su kritikovali postojeći režim i sadašnju vlast, biće prvi i najenergičniji kritičari i vlasti koja će doći, a sigurno je da ni ta vlast neće biti iznad ili izvan kritike.

MILUTIN GARAŠANIN

član SANU

Dan promene?

Malo mi je teško da izlazim na trgove, zbog mog zdravstvenog stanja, ali imam s kim da proslavim taj dan i kod kuće. Proslavićemo ga, svakako.

Taj dan može za nas da znači vrlo mnogo, i nadam se da će značiti vrlo mnogo. Ali ja sam po prirodi pomalo pesimista, i dok ne vidim da je nešto gotovo, nisam sasvim siguran da će se dogoditi. Imam dosta iskustva – ne samo stečenog unazad nekoliko godina, već i iz malo dalje prošlosti – znam kako sve događaji kod nas mogu da teku, znam i kakvi su naši ljudi, znam da su često lične ambicije do te mere razvijene da se o interesima zemlje i naroda ne vodi mnogo računa... Ali pretpostavimo da će se desiti onako kako zamisljamo da hoće.

Prvog dana ću se opustiti i osećati se smireno. To je kao kada se posle dugog neprijatnog perioda u životu stvari dobro reše, pa – pošto ste do momenta razrešenja bili preokupirani problemom – ne znate ni šta ćete dalje, ni šta da mislite, želite samo da se odmorite i odahnute. Prvog dana ću, dakle, odahnuti.

Možda ću odmah osetiti i izvestan nedostatak: nestaće iz naših sredstava javnog informisanja razne kombinacije, hipoteze, izjave koje zbilja imaju humoristički karakter i ko-

je su me često kiselo nasmejavale. Humor tužnih situacija, crni humor – možda smo se navikli na takve izjave.

A nakon opuštanja i olakšanja, mislim da će se pojaviti osećanja brige i zabrinutosti.

Kad sam pre nekoliko godina razgovarao sa svojim dobrim prijateljem i kolegom iz jedne od susednih zemalja – iz jedne od onih koje su prošle kroz fazu kraja komunističke ere i potom krenule da se izvlače iz bede u kojoj su bile, on mi je pred neke izbore u njegovoj zemlji rekao: “Znate, mi smo tek prva generacija. Posle onog što je i kako je bilo – posle svih tih decenija koliko je trajalo, za popravak će biti potrebno nekoliko generacija. Tek će možda peta ili šesta dosegnuti nivo na kome će biti zadovoljna i u potpunom miru.” To je ono što me zabrinjava: kad vidim situaciju kod nas, kad vidim stanje u kojem je naš narod, vidim da ga posle svega što je doživeo i proživeo ne treba prevaspitavati nego revaspitavati. A to nije mali posao. Biće velikih teškoća, velikih briga...

Ali optimista sam – u tom smislu – ubeđen sam da će se sve konačno srediti i staviti na pravo mesto. No žalim, s obzirom na vreme koliko će to trajati – a onaj moj kolega iz inostranstva je imao pravo – žalim što taj momenat ja neću doživeti.

S Ilijom Garašanimom?

Često razmišljam o njemu i o njegovom vremenu, kao i o postupcima koji su tada činje-

ni. S ponečim se ne mogu složiti stoprocentno, ali se bar videla jasna koncepcija.

Svakako da ću prvog dana posle velike promene misliti na Iliju Garašanina, ponovo ću porediti današnje i ondašnje vreme... Pono-vo ću, dakle, na izvestan način razgovarati s njim.

Nauka, kvazinauka, politizacija...

Mi, arheolozi, ostajali smo uglavnom nekako po strani i svoj posao smo mogli da radimo ozbiljno i solidno, sve ovo vreme. A ne u onom duhu koji je Srbe najpre pretvorio u narod najstariji, a sad i u narod sa najstarijim kalendarom na svetu; ako se tako nastavi, ko zna šta ćemo sve, kao najstariji narod, imati. To je jedna od pojava zbog koje kažem da nas ne treba prevaspitati nego revaspitati. Naš narod treba da nauči da spozna svoje pravo mesto. Nikakva sramota nije što je na mestu na kojem je – mesto srpskog naroda nije loše, ali svog mesta naš narod mora biti svestan da bi mogao da sarađuje sa svetom i dá svoj doprinos. A prvi na svetu – to nije i nikada neće biti.

Vojska, policija...

To je velika opasnost koja lebdi nad nama, i pribojavam se. Sve je kod nas toliko komplikovano, toliko izmešano i izvitopereno, da se zbilja ne možemo uzdati u to da će nadvladati racionalno mišljenje i da će se naći racionalna rešenja. Sve je ovde od početka do kraja, iracionalno.

MILAN NIKOLIĆ

direktor Centra za proučavanje alternativa

Prvog dana...

Pre svega osetiću ogromnu radost i olakšanje, a s druge strane znam da ćemo tog dana biti tek na početku i da je pred nama težak i ozbiljan period. Svako izvlačenje iz blata je mučno i prljavo – biće tako i ovde – ali je važno da probijemo brešu i da sve ono đubre koje se nakupilo počne da odlazi, da bi – pre ili kasnije – potekla čista voda.

Prvog dana ću najpre zaposlene u Centru za proučavanje alternativa izvesti na jedan dobar ručak, u italijanski restoran – svi volimo italijansku hranu, a potom ćemo – tog istog dana – ponuditi Udruženoj opoziciji Srbije našu stručnu pomoć. Znamo da u partijama ima relativno malo stručnjaka, pa ćemo im ponuditi našu ekspertsku pomoć – ne političku; znanje i podatke koje imamo, kao i 250 stručnjaka, stavićemo im na raspolaganje. Pomoć će prvoj demokratskoj vladi biti izuzetno potrebna, jer treba obaviti mnogo posla – treba kuću dovesti u red, počistiti mnogo smeća, i početi sa popravkom, da bi jednog dana to bila normalna, uredna, evropska kuća, evropska država.

Prema sadašnjoj opoziciji – kad dođe na vlast – bićemo isto tako kritični kao što smo prema aktuelnom režimu. Nećemo imati milosti. Možda ćemo ih ostaviti na miru prvih sto dana, ali ćemo odmah potom krenuti da ih kalpimo – koliko budu zasluživali. Naravno, na osnovu naših stručnih procena, anketa

javnog mnjenja, i drugih istraživanja. Zajednički interes nam je da stvari u ovoj zemlji krenu nabolje i da počnemo ozbiljno da se izvlačimo iz stanja u koje smo zapali najviše krivicom režima – za koji ćemo tada reći *bivši politički režim* – ali delimično i svojom.

Amnezija?

Delimična kolektivna amnezija pomaže proces društvenog ozdravljenja, kao što zaborav pomaže pojedincima koji su doživeli neku veliku traumu. Totalna amnezija bila bi opasna, jer bi možda značila mogućnost da se tragedija ponovi – ne u istom obliku, već u nekom drugom totalitarnom – ali ne treba baš čačkati po starim ranama, jer – ako se po njima čačka – one teže zarastaju.

43

Problem je uopšte što se ovde jako malo pamti, a problem je i sa brkanjem pamćenja i opraštanja. Opraštanje je nužno, ali ne podrazumeva amneziju. Treba pamtit, ali treba i opraštati.

Žrtve?

Ogromne žrtve su posledica ludila komunističke elite, koja je – pretvarajući se u nacionalističku – proizvela veliki broj konflikata. Krivica nije samo na Miloševićevom režimu, nju snose i Tuđmanov režim, i režim u Sloveniji onoga vremena, i režim u Bosni, a i albanska politička elita... Krivaca ima mnogo – ovde su možda samo deca nevina.

Svi smo u izvesnoj meri odgovorni za ono što se dogodilo. Neki od nas su nešto radili protiv toga, neki nisu, ali svi smo odgovorni.

Možda će neki mir žrtvama – mir onima koji su ostali – stići onog dana kad se u svim bivšim jugoslovenskim enklavama formiraju miroljubivi demokratski režimi. Kad se granice otvore, kad postanu prohodne. Kad ljudi požele da oprostite jedni drugima za ružne stvari koje su radili.

Posle Drugog svetskog rata komunistička elita je pokušala da veštačkom kombinacijom amnezije i opraštanja zanavek ovde smiri strasti, pa smo nažalost videli da to nije uspelo. Verujem da će u okviru zajednice evropskih naroda i ujedinjene Evrope male i sitne balkanske čarke postati manje značajne, jer ćemo se svi zajedno u Briselu naći pred stvarnim problemima. Zajednički interesi će nas približiti, možda čak i prinuditi opet na neku vrstu zajedništva, spram onih koji su moćniji i bogatiji. A ono kroz šta smo upravo prošli, ostaće u sećanju kao dečja okrutna igra, brutalna igra onih koji ne znaju šta je svet, ne znaju šta je život, onih koji misle da je svađa oko nekih malih i beznačajnih igračaka najvažnija stvar na svetu.

Treba staviti tačku na jednu epohu, na jedan ružan period koji je trajao deset godina. Tragičnu dekadu treba nekako zapečatiti, staviti je u arhive, dati je istoričarima na istraživanje, i okrenuti se budućnosti. Sad je najvažnije da se odlepimo od dna, da krenemo ka površini, da otčepimo ovu kloaku u kojoj živimo, da konačno sve što se nataložilo krene niz kanalizaciju – tamo gde treba da krene, da najzad čista voda počne da teče. Ta metafora mi se stalno nameće.

NIKOLA TASIĆ

dopisni član SANU, član Evropske akademije

Dan promene?

Bio bih vrlo srećan kada bih mogao – na način uobičajen u civilizovanom svetu – da posle izbora saslušam večernje vesti, da sutradan u novinama pročitam da se desila promena, da me to ne uzbuđi mnogo i da promenu shvatim kao logičnu. Tako je u demokratskim sistemima – u Engleskoj se, recimo, laburisti i konzervativci svako malo smenjuju na vlasti, u Americi demokrate i republikanci – promene se tamo dešavaju kao nešto normalno i ne izazivaju veliko uzbuđenje. Međutim, kod nas nije tako. Kod nas će promena o kojoj govorimo označiti završetak jednog dugog istorijskog perioda, vrlo dugog – dugog jedan ljudski vek, i naravno da će biti drugačije shvaćena.

Moramo se potruditi da hladne i trezvene glave sačekamo taj dan, da ne bismo – kada dođe – podlegli preteranom optimizmu, euforiji, ili – čemu se svakako moramo odupreti – nagonima za revanšizmom. Biću tog dana sa prijateljima – često se okupljamo da bismo igrali preferans, a ovoga puta ćemo razgovarati o svemu što je u vezi s promenom, i, naravno, proslavićemo je, uz jednu, dve, tri, ili pet čašica.

Intelektualci čak i u tom trenutku treba na izvestan način da budu mala opozicija budućoj vlasti. Jer vlast bez opozicije nije vlast – to

je diktatura. Trebalo bi da osećaju moralnu obavezu da u svakom trenutku reaguju kao korektori vlasti, bilo koje vlasti. Mi smo i dosad pokušavali da delujemo u tom smislu, no, nažalost, pod starom vlašću uglavnom bezuspešno, i s tim ćemo – ali iskreno se nadam mnogo uspešnije – nastaviti od prvog dana nove vlasti, da ne bismo dozvolili njeno izrođavanje u nešto drugo. Dakle, neću moći da budem sam toga dana, naći ću se sa prijateljima i s njima razgovarati, i mi ćemo već od prvog dana početi budno da motrimo na sve poteze nove vlasti da bismo bili spremni da ukažemo na sve ono što nije dobro. Bez ikakve zle namere, kao što smo činili i dosad, ali, nažalost, nije uvek bilo tako i protumačeno.

Moja razmišljanja o tome danu koji svi iščekujemo kao D–dan, kreću se između uzbuđenja i opreza.

Kolektivno slavlje?

U Južnoj Americi svaku pobedu, čak i fudbalsku, proslavljaju feštom. U Grčkoj takođe – i tamo se izborne pobede slave na ulicama. To je uslovljeno mentalitetom, pa pošto je naš svet u tom smislu blizak mediterancima – i mi fudbalske pobede proslavljamo kolektivno – verujem da će i u ovoj prilici građani izaći na ulice. Međutim, treba imati na umu da je naš temperament ne samo blizak mediteranskom, već i da je dominantno balkanski, te da se kod nas kolektivne manifestacije lako mogu izroditi u neželjene situacije. O

tome treba voditi računa. Treba se veseliti, ali i misliti kako, da bi slavlje bilo radost za sve koji su priželjkivali promenu.

Voleo bih da masovni izliv radosti bude na izvestan način kontrolisan. Između euforije i anarhije je samo jedan korak, a anarhije nam je dosta. Voleo bih da se spontana radost izrazi na način kako se manifestovala na proslavi pravoslavne Nove godine tokom protesta 96/97. Tada je ono što se dešavalo na ulicama Beograda bilo uzbudljivo i ljudima koji su slavlje samo posmatrali. Ako se i ovoga puta spontanost i energija udruže sa maštom, sve će proteći bez ikakvog skandala i štete.

Vojska, policija...

To je veliki rizik. Svaki mudri političar bi morao da nastoji da na bilo koji način spreči tu vrstu sukoba. Dovoljno smo u ovom veku platili ljuskim glavama – bilo bi nas 60 ili 70 miliona da nije bilo sarajevskog atentata ili 27. marta... Generacije mladih ljudi u punoj zrelosti su izgubljene. Ta tragična iskustva bi trebalo da nas odvrate od bilo kakvih sukobljavanja. I oni koji su na vlasti sad, i oni koji budu tad, morali bi da učine sve da se tako nešto spreči.

Uzdam se da je Šainović i mislio što je rekao kada je na pitanje hoće li njegova koalicija mirno predati vlast odgovorio da će narod odlučiti, pa očekujem da će se u skladu s tim rečima i postupiti.

DEJAN JANČA

profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu

Prvi dan posle?

Nikad nisam ozbiljno razmišljao o tome šta bih radio prvog dana nakon pobede opozicije i nestanka Slobodana Miloševića sa političke scene. Juče sam spontano dao vrlo prostodušan i jednostavan odgovor, koji je razume se daleko od stvarnosti, rekao sam da ću skakati od radosti. Taj odgovor mi se potom učinio jednostavnim i pomalo nestvarnim.

Sigurno ću osećati radost i verovatno ću poželeti da je podelim sa svojim najbližim. A onda sam naišao na pitanje – s kim ću još poželeti da podelim radost. Da li s onima koji su se sve ovo vreme zajedno sa mnom zalagali za iste stvari, razmišljali o istim problemima, imali sličan pogled na budućnost, ili ću hteti da se sretnem sa onima koji su bili žrtve poslednjih 10 a možda i 50 godina. O čemu bih s njima razgovarao, kako bih s njima podelio radost. Možda bismo razmišljali o onom što je prestalo da postoji, pitali se šta je to bilo, pitali se da li je stvarno postalo prošlost. Ako jeste, koja je to prošlost, da li duga 10 ili 50 godina. Da li ta prošlost još živi u nama, da li smo više okrenuti njoj ili budućnosti. Da li ćemo tog prvog dana svoja razmišljanja i razgovore posvetiti onome što se desilo, ili ćemo pričati o tome kako bismo voleli da izgleda sutrašnjica i budućnost.

Plašim se da smo postali zarobljenici prošlosti, da nam se stalno u sećanje vraća ono što nam se dešavalo. A kad čovek postane zarobljenik prošlosti, treba da se zapita kakav je on čovek.

Čega se ja to sećam, i da li treba toga da se sećam. Da li treba da zaboravim. Šta treba da činim ako imam u vidu sve one koji su bili veće ili manje žrtve te nesretne i dramatične prošlosti.

Onda sam se setio gimnazijskih dana i prvih dana zapošljavanja.

1945, kao gimnazijalac, bio sam član Demokratske omladine Milana Grola. SKOJ je naredio da nas nekolicinu momaka prebiju dva profesionalna boksera. Razume se, oni su to vrlo temeljito uradili – posle toga nedelju dana nisam izlazio iz kuće. Znao sam tu dvojicu.

Kad sam završio Pravni fakultet, hteo sam da se zaposlim u sudu ali nije bilo mesta, pa su me stavili u Veće za prekršaje. Posle mesec dana doveli su mi jednog od te dvojice boksera, zbog tuče u kafani. Mogao sam da mu nanesezlo, ili da to ne učinim. Da ga samo opomenem, ili da ga više–manje strogo kaznim. Bio sam zbunjen. Onda sam odlučio da učinim nešto isključivo u sopstveno ime – samo sam ga opomenuo i pustio.

Da li sam to ispravno uradio – i moji drugovi su bili prebijeni – da li sam imao pravo da tako učinim i u njihovo ime. Treba li tako postupati?

Nešto slično se sada dešava u meni.

Decenijama istražujem masovna kršenja ljudskih prava u Srbiji, ratne zločine – sakupljamo i istražujemo dokumentaciju u Fondu za humanitarno pravo – i često se pitam da li to radim da bih pomogao žrtvama, ili da bih dokumenta sačuvao za istoriju, ili da bih doprineo da se to ne ponovi.

Kada dođe dan velike promene, kako ću regovati, kako ću posmatrati krivce, kako ću gledati na žrtve, šta ću hteti da učinim? I da li ću hteti nešto da učinim? Šta dugujem žrtvama, da li u njihovo ime treba nešto da uradim? I šta bi žrtve htele da to bude?

To je duboko moralno pitanje. Stavlja nas na ispit. Treba li da se zagledamo u prošlost, ili da pogled skrenemo ka budućnosti. Šta da učinimo u ime žrtava, šta s krivcima te prošlosti? Kako se odnositi prema revanšizmu? Spontano jesam protiv, ali mogu li o tome da odlučujem sam – ako se nađem u toj situaciji – imam li pravo da svoj odgovor dajem i u ime drugih koji su bili žrtve tog perioda. Da li krivce treba pustiti i smatrati ih ubuduće samo političkim protivnicima, ili se stalno treba sećati načina na koji su oni nas tretirali – kao neprijatelje i izdajice naroda... To će verovatno biti dilema mnogih, kad zemlja uđe u tranziciju. Kako se odnositi prema prošlosti i šta s njom činiti? Moj odgovor – da treba biti tolerantan – problematizovan je potpitanjem: da li treba biti tolerantan i prema onima koji su bili netole-

rantni, koji će možda i u budućnosti biti netolerantni. I kako će to uticati na ljude? Da li je praštanje najbolji put u budućnost, ne prikriva li ono opasnost od ponavljanja prošlosti? Zbunjen sam, još uvek, a voleo bih da praštanje predstavlja pravi put u budućnost. Tog dana ću razmišljati i o tome šta dalje da radim. Verovatno ću se i dalje baviti edukacijom. Izraz je nedovoljan – nije reč o obrazovanju, već o vaspitavanju. O vaspitavanju mladih i starih za demokratiju. Da postanu zreli za poredak koji će biti drugačiji od ovog koji smo proživeli u poslednjih pola veka. Možda je to jedini put koji ima nekog smisla.

PREDRAG KORAKSIĆ—CORAX,
karikaturista

Praznik?

Odlazak Slobodana Miloševića strašno priželjkujem. Sve radim – sve što je u mojoj moći – da se to desi. Ovih dvanaestak godina upregao sam se da kao karikaturista dam sve od sebe ne bi li ova vlast konačno postala prošlost.

Proslaviću odlazak Miloševića. Kod kuće imam dve flaše šampanjca koje sam dobio na poklon od kolega novinara iz inostranstva – jedan je italijanski, a za drugi nemam pojma – ne razumem se mnogo u pića, ali znam da ću ih popiti sa zadovoljstvom, zajedno s porodicom.

Dalje ne znam kako ću se ponašati, niti šta će se sve tog dana dogoditi. Ne mogu precizno da odredim ni vrstu radosti koja će preovladavati, samo znam da će biti pravi praznik. Možda će se taj dan utanačiti, pa da se slavi svake godine.

Jedva čekam taj trenutak.

Karikatura?

Mnogi me pitaju šta ću bez svog glavnog lika, šta ću bez Miloševića kad ovaj ode sa vlasti. Jer uglavnom sam se bavio tom ličnošću. I zbilja, možda će biti drugih glavnih junaka mnogo više, ali ovakav jedan – to majka više ne rađa.

Pa mislim da ću, najpre, i kad moj glavni lik nestane sa političke scene, moći još malo da

ga eksploatišem, u drugom kontekstu. A zatim – ljudska glupost je neiscrpna – posle njegovog odlaska odmah će se naći neka druga garnitura onih koji će mi pružiti dovoljno materijala – no, nadam se, manje nego prethodna – da nastavim da radim na isti način, da ne posustanem. I radiću sa istom merom odgovornosti kao i do sada.

Likovi nestaju, i pojavljuju se.

Veći deo ogromne dokumentacije fotografija i skica – koju prelistavam kad se vraćam nekim likovima – danas je neupotrebljiv. Sadržaji likove koji se više odavno ne pojavljuju. Neverovatno je koliko je takvih likova prošlo kroz moju četkicu. Stalno su se novi pojavljivali, a ne izgleda tako. Čini se da su se isti likovi vrteli u krug. A oni su se – osim ključnog glavnog lika – vrlo brzo smenjivali na javnoj sceni, i na mojim karikaturama.

Za taj dan ne znam kakva će biti karikatura. Sve radim u poslednjem trenutku. Ali, nešto sam siguran da će biti dobra.

Amnezija?

Već od prvog dana počće veliko presvlačenje.

Bio sam letos u Hrvatskoj – doduše na moru, ali i tamo se veoma osećaju posledice nedavne promene – bivši HDZ-ovci se tako brzo prevrću i presvlače da se to ne može pratiti. Više se ne zna ko je ko, svi se nešto pravdaju. Slobodan Šnajder je na jednom gostovanju ovde rekao da je u Zagrebu osnovan SOS telefon za članove HDZ-a.

Verujem da će i ovde doći do sličnih pojava.

Ubeđen sam da je ona nekadašnja Jugoslavija imala najveće šanse da prebrodi sve probleme tranzicije, da se transformiše i usvoji potpuno novi oblik društvenog uređenja i života, mnogo veće nego druge okolne zemlje ili države Istočne i Centralne Evrope. Imali smo najviše potencijala – što se vidi po svim pokazateljima – i mogli smo prvi da uđemo u Evropsku zajednicu. Međutim, grupa ljudi koja je došla na vlast, sve je upropastila. Ovaj dvanaestogodišnji ili desetogodišnji period je daleko gori, u istoriji ovog naroda, nego onaj za vreme Tita. Pod Brozom smo živeli u mekanom komunizmu, ili socijalizmu, koji je pružao mnogo veće šanse, i stvoren je bio ljudski i obrazovni potencijal s kojim smo mogli sve probleme tranzicije lako da prebrodimo. Ali desio se paradoks.

Ne verujem u pravila – mislim da sticaj okolnosti deluje izvan zakonitosti. Ljudi koji su nasledili Tita, u svojoj su gramzivosti uradili sve da isparcelišu zemlju, da bi svaki od njih stekao neku latifundiju koju će eksploatisati i koju će do kraja isisavati.

Velika osveta?

Opet bismo mogli da pogledamo šta se sad zbiva u Hrvatskoj – nisam siguran da ćemo biti drugačiji. Oni koji to zaslužuju trebalo bi da podnesu sve konsekvence normalne za jedno normalno društvo. Zločince treba kazniti na pravi način.

VIDA OGNJENVIĆ

pozorišni reditelj, dramski pisac

Šta ćete raditi prvog dana posle?

Hvala na pitanju.

Verovatno bi trebalo da odgovorim sa razumnim oprezom i da počnem sa: ako to bude, ili da se zapitam kad će to biti, ili bi možda sa malo intelektualnog cinizma i duhovitosti trebalo da kažem: ne znam, biću u dubokoj starosti, ne znam šta će se tog dana dešavati u domu staraca. Ali, nemam strpljenja za takav odgovor...

49 Sigurna sam da nas veoma malo vremena deli od tog dana. Najpre ću pustiti na volju svom prilično zarđalom optimizmu – tog dana ću se ponašati kao da su svi problemi rešeni, kao da je sve u redu. Jedna era, mnogo duža od 10 godina, biće iza nas – ponašaću se tog dana kao da je kraj našem stradanju. Na vrhu smo Golgote – treba lagano silaziti u normalan život. Sve ću to uraditi prvog dana, jer ću možda već sledećeg preći u opoziciju.

Tog dana ću dozvoliti sebi da verujem da je kraj jedne ere, jedne vladavine, jednog načina mišljenja. Tim danom otpočeće promene, otvoriće se breša, voda će poteći. Biće i ubuduće grešaka – bezgrešni nismo. Niti ćemo ikada biti, niti smo ikada bili.

Ne nadam se da će dan posle, ili pet dana, ili pet godina posle, ova zemlja postati Britanija po demokratičnosti, po fer-pleju, po mo-

ralu i osećanju odgovornosti. Daleko od toga. Ali ćemo bar imati svoje kaljenje čelika.

Epoha kojoj će tog dana doći kraj, traje već pola veka. Možda i više. Treba vremena da se stvari promene. Ali početak je najvažniji, inicijalna kapisla, a početak će biti tog dana. Neka se zna da je vlast promenljiva, da je način mišljenja promenljiv, da je način vladanja promenljiv. Pa ćemo dalje menjati. Italija svakih šest meseci menja vladu, pa joj to ne smeta da bude prosperitetna zemlja.

Zrelost za promene?

Već se lane pokazalo da su mitinzi istrošena forma i da su se bunt i otpor preselili u sferu individualnih manifestacija. Građanima više nije neophodno udruživanje, nezadovoljstvo masovno individualno iskazuju. Već duže je jasno da je građanska svest sazrela, da je sasvim zrela za promene.

Da su izbori bili raspisani pre pet meseci, ili pre pola godine, ili prošlog novembra – opozicija bi takođe pobedila. Jer ovo je prevršilo svaku meru. Ne treba ni opisivati naše stanje – dobro ga znamo. Teško nam je, je-dva preživljavamo.

Sa njihovom vladavinom je gotovo, to znam već godinu dana.

Slavlje?

Skloni smo spontanom izražavanju osećanja – i zadovoljstva i nezadovoljstva. Ovoga puta će se apsolutno izražavati zadovoljstvo, veliko

zadovoljstvo. Verujem da će se slaviti ne samo na Trgu republike, već i pred svakom zgradom, na svakom skveru. Biće lepo... očekujem da bude lepo.

Balkon Narodnog pozorišta?

Gledaću ga iz mase, odozdo, sa ulice. Biću sa prijateljima. A na balkonu će, verovatno, stajati ministar kulture i mahati nam: *doviđenja... Ili: zbogom.*

BORKA PAVIĆEVIĆ

Prvi dan promene?

Veliko je pitanje šta će biti – izbori su zakazani za dan u kojem se navršava 13 godina od Osme sednice. Zanimljiv je taj istorijski ciklus. Između istorije i dramaturgije postoji jaka veza. U rasporedu junaka, odnosa... svega.

Kad to bude – a jednom će da bude, ne znam samo po koju cenu i kako – biće to provera evolutivnog principa, pokušaj evolucije ovde. I tranzicije, koja nije ni malo prijatna, naprotiv. Ako se evolutivnim putem – izborima – dođe do tranzicije, već prvi dan biće šokantan, jer će pokazati u kojoj meri se društvo mora ispremetati. Za taj dan se mnogi spremaju, s razlogom. Tad bi se najpre trebalo prisetiti svih onih koji su se ugradili u demokratizaciju ove zemlje, bez obzira na to ko bude na vlasti, a nadam se da će biti neko za čije vladavine ćemo ih se moći naglas sećati.

Nastaviću da radim posao koji sam oduvek radila i u vremenu u kojem će, nadam se, biti sluha za kritičko mišljenje. Znam da ću biti opozicija i tad – bilo bi jako dobro da se od prvog dana počnu stvarati uslovi za opoziciono delovanje.

Ova sredina će tek tad ući u fazu formiranja nacionalne države. Ono što se svih ovih godina lagalo da je nacionalni cilj, moći će tek tad da počne stvarno da se realizuje. Prote-

klih 13 godina ne samo da nisu stvarane ni kakve nacionalne vrednosti, već su sve koje su postojale dovedene u pitanje. Moglo bi se početi s pravljenjem nacionalne države, takve koja bi bila tolerantna za druge i u kojoj se kritičko mišljenje ne bi plaćalo glavom.

Žanr zbivanja?

Misli se da se sve ovo može razrešiti mirnim putem, izborima. Ali po redosledu istorijskih, političkih ili dramaturških postupaka, u poslednjih 13 godina ništa nije išlo normalnim putem. Kad se prisetimo šta je bilo u Hrvatskoj, ili u Bosni, pa na Kosovu, moramo postaviti pitanje: kako izaći iz svega ovoga kad se imaju u vidu dosadašnji postupci vlasti?

51 Imamo posla sa ljudima za čijeg se režima nijedno pitanje nije razrešavalo dogovorno ni konstruktivno. Nijednom pitanju se nije pristupalo postupno: da se najpre definiše problem, pa da se uzmu u obzir multinacionalne karakteristike, da se zatim razradi način zaštite manjina, da se ljudima omogući da zadrže svoja imanja... Tako ovaj režim nikad nije činio.

Setiću se reči Danila Kiša: *Nudim im tragediju, a oni prave farsu*. Već odavno je ovde na delu krivljenje stvarnosti ad absurdum, montaža pink stvarnosti. Dugo traje prerada simbola koji su u prošlosti bili ispunjeni značenjem, sve je iskrivljeno – od himne do zastave. Odavno je sve farsično. Te pojave su nuži-

ćevski komične i istovremeno orvelovski strašne, jer su postale stvarnost. Na sceni je spoj bahatog, provincijalnog i varvarskog, spoj kukavičluka i osionosti, inferiornost povezana sa arogancijom. Efekat je strašan, apsurdan.

Današnja stvarnost ne liči na onu od pre mesec dana. Sve se užasno ubrzava.

I pre mesec dana mnoge česme su bile istovremeno otvorene, ali voda je tekla odvojeno iz njih. Još se nije bila formirala objedinjujuća društvena tendencija – ne kažem partija, koja se u poslednjih mesec dana izrazito formira. Osnažila se opozicija, artikulisala se volja ljudi da izađu na izbore, na neregularne izbore. Ponovo se pokazuje paradoksalnost u kojoj smo – godinama živimo u nelegalnoj situaciji, a prinuđeni smo da se ponašamo legalistički jer smo za legalizam. Posle najnovijih ustavnih promena izbori su u odnosu na Crnu Goru svakako nelegalan čin, ali ako na njih ne izađemo, kako da sebi obrazložimo prethodne izlaske, i demonstracije zbog izborne krađe. Od razbijanja Jugoslavije svi izbori su ovde bili nelegalni, ceo sistem je nelegitiman, ali pošto je pravnik na čelu države – on ima potrebu da sve stavi pod pravnu krinku. Izmišljaju se zakoni – to je ispražnjena forma u kojoj pravo ne postoji.

Čini se da će veliki broj ljudi izaći na izbore. Ta volja – povratak rulje u narod, može imati strahoviti efekat. Sad vlast primenjuje mere

terora ne bi li sprečila izlazak na birališta. Ne nastoje samo da onemoguće opoziciju, već i da smanje broj glasača. Jer u brojci od 60 ili 70 posto izašlih, krije se šansa za legalnu smenu nelegalnog režima, za evoluciju posle populističke revolucije.

Šta ćete osećati prvog dana posle?

Slobodu. Sloboda je osećanje. Slobodu i mir. Ako smo išta naučili poslednjih godina, to je da se i mir može osećati, kao i sloboda. To ranije nisam znala. Mir, kao vreme bez vreve, bez nasilja, bez udaraca, histerije, bez neprekidnih pisaka automobila po svim ulicama, bez šikaniranja, bez izdiranja svakog na svakog u svakom trenutku... Sad kao da sam u retorti u kojoj se atomi haotično kreću.

Naš život je ispunjen grozničavošću – osciliramo između depresije i euforije. Odavno se ovde ne može govoriti o civilnom životu. Svakodnevno smo izloženi pritiscima i raznim oblicima represije. Od one najklasičnije, koju primenjuje vlast, do one životne, svakodnevne.

Ukidanje nasilja mi je najvažnije. Dan posle, postaću svesna da je nasilje odbačeno, bar za izvesno vreme. Ne znam čega drugog je neophodno da se spasemo, kao toga. A onda ćemo videti šta ćemo u miru.

Žrtve?

Naša obaveza je da tog dana žrtve dobiju smisao. Zato se ovde živi. Nadam se politič-

kim prilikama u kojima će se žrtvama i ruševinama moći dati smisao. Bez stvarne analize onoga što se dogodilo, to će biti nemoguće. Da se razumemo – ne govorim o revanšizmu, ali mora da postoji nekakva vaga, pravda, da bi život postojao. Mora biti nekog namirenja. Onaj ko pobedi na izborima, kao demokrata, moraće da se seti onih koji su se ugradili u demokratizaciju. To je naša temeljna obaveza, ali i obaveza nekih okolnih država. U Hrvatskoj na tome rade *Feral Tribune*, i Slobodan Šnajder, i možda neko treći – to se uvek radi bez očekivanja ikakvog priznanja ili nagrade.

Potrebno je utvrditi šta se sve dogodilo, pre svega zbog dece. U ovom času, u ovom gradu, to je naša prva obaveza: da ostavimo trag na koji će se buduće generacije moći pozvati i osloniti. Kao što mi kažemo: "Ako je taj Skerlić...", da se i oni mogu osloniti na neko malo ili veliko ime. Puno je takvog sveta o kome trag moramo da ostavimo. Biće teško, naporno, ali oslobođeno terora.

JOVAN ĆIRILOV

selektor BITEF—a

Prvi dan posle velike promene?

Toliko sam se odvikao od velikih promena, da ne poznajem sebe u tim situacijama. Uostalom, nekih velikih promena – sem negativnih – nije u mom životu bog–zna–koliko bilo. Doživio sam nažalost veliku promenu koja se zvala Drugi svetski rat – istina kao dete od deset godina, pa sam doživio promenu kad je došla nova vlast posle oslobođenja... i tako sve do dana današnjeg. Trebalo bi da odgovorim anegdotski, a ne umem.

Prvog dana trebalo bi svi dobro da razmislimo, a pre svega oni koji budu preuzeli vlast. Tome treba pristupiti ozbiljno. Ako je reč o demokratiji i smislu za demokratiju, onda – pošto se demokratija zasniva na racionalnosti – treba biti racionalan i pristupiti istinskim demokratskim promenama. Ne treba biti osvetoljubiv, već treba sve snage upotrebiti za boljitak društva.

Veoma sam dugo u kulturi i umetnosti, pa znam koliko je važno da se odmah posveti dovoljno pažnje i ovim oblastima. Treba ih razumeti ne kao ukras društva, nego kao element i zamajac razvoja. A u ekonomskoj sferi, svi dobro znamo šta boljitak znači. Plediram za ozbiljnost od prvog dana.

Prva predstava koju biste postavili?

Dantonova smrt.

Slavlje?

Voleo bih da bude dostojanstveno, kao što je bio doček Nove godine na Trgu, nazvaću ga Pozorišnim trgom – kako se prvobitno zvao. Taj doček pamtim kao srećan dan – videlo se da ovaj naš Beograd ima građansku kulturu. Uprkos velikoj gužvi, sve je bilo sa merom.

Vrlo je važno da u masovnom uličnom slavlju ne dođe do incidenta.

Istorijski datum?

Istorija je to što jeste jer se bavi prošlošću. Moći ćemo da kažemo da li je to istorijski datum tek kad postane prošlost. Ako dođe do bitne promene, ako nastavimo demokratsku tradiciju s početka ovog pa ako hoćete i iz prošlog veka, onda ćemo moći da kažemo da je taj dan veliki istorijski datum. Ne proglašavajmo ga unapred.

Stereotipi o Srbiji?

Da negativan stereotip prevlađuje, da svi isto misle o nama, da i pozorišni ljudi misle da su svi Srbi loši, BITEF—a odavno ne bi bilo. Nije to nožem odsečeno.

Streotip će se mnogo brže menjati nego što mislimo. Ali to zavisi pre svega od nas. Negativni stereotip nije izmišljen ni iz čeg, sami smo mu i te kako doprineli. Da l' time što smo bili previše trpeljivi, ili smo bili nedovoljno zreli, ili smo pogrešno glasali... Ne razmišljam o svom narodu u stereotipima, jer veoma dobro znam njegove mane i vrline.

DAŠA DUHAČEK

koordinator Centra za ženske studije

Šta ćete osećati onog dana kad se dogodi velika promena?

Hvala na pitanju...

Odgovor bih, međutim, želela da kontekstualizujem: zavisi od toga kada će se to zbiti. Kao što u priči iz *1001 noći* oslobođeni duh svoju reakciju odmerava prema vremenu provedenom u boci, tako i moj odgovor zavisi od tog.

Nije u pitanju pesimizam, već pre oprezni optimizam: ne računam nužno na savim blišku budućnost. A i kad bi se to dogodilo u najbližoj budućnosti, moje prvo osećanje bila bi tuga nad prošlim vremenom, i nad žrtvama tog vremena.

Tuga će sigurno prethoditi radosti – radosti što nam se otvara mogućnost za novi početak. Kad kažem tuga, mislim na žrtve ovog režima, na sve žrtve ovog režima za poslednjih 10–12 godina. Ne samo na one kojih više nema, kojih fizički nema, kojih nema više nigde, koji su stradali – ne mislim samo na one koji su pobijeni u ratovima i na one koji... jednostavno nisu imali snage da prežive, mislim i na one koji su na različite načine bili primorani da odu sa ovih prostora, a da to nije bio njihov slobodan izbor niti stvar njihove volje... Tugu ću jaku osećati.

Ne želim nikom da preporučujem nikakav recept, ali mislim da bi bilo neophodno pr-

vo da zastanemo. Minut ćutanja, sat žalosti... Nad svim onim što se dogodilo.

A onda se nadam i radosti.

Ali ne bih mogla da gledam unapred, a da najpre ne zastanem i ne pogledam unazad.

Mnoge će tog dana zahvatiti amnezija?

Čini mi se da sam među onima koji s poslednjim snagama čekaju promene. Ako se ne dese u najskorijem vremenu, ne mogu ni za sebe, ni za prijatelje, ni za saradnike da tvrdim da ćemo uopšte zdravu pamet sačuvati. Ako se pred nama opet prostre vreme bez svetla na kraju tunela. Ali bez obzira na to što smo iscrpljeni do kraja – a možda baš zbog tuge za žrtvama izgubljene prošlosti, kad dođe do promene, daću sve od sebe da se smanji osvetoljubivost. Pokušaću... pokušajmo da izvučemo iz sebe svu moguću velikodušnost spram onih koji su nas vukli unazad i neka nam ta mera velikodušnosti omogući da na prošlost nužno ne podsećamo one koji hoće da je zaborave. Samo tako možemo da krenemo napred, a to je ipak najvažnije. Možda sad protivrečim sebi, ali nisam sasvim sigurna da se zastajanje i promišljanje može propisati svima.

Pred žrtvama...

Treba kleknuti, to nije sporno. Nisam baš sigurna da su sve forme tog čina istrošene. Nekad je dovoljno da pred žrtvama otčutite, da jasno pokažete da ste svesni da su žrtve.

A nekad treba nešto i učiniti, pomučiti se nad pitanjem šta i kome, misliti, prepoznati potrebe... Ne znam...

A optimizam?

Nedavno mi je jedna mlada ekspertkinja koja je otišla odavde rekla: "Nemojte biti toliko tužni – znate li koliko nas jedva čeka da se vrati? A zamislite šta smo sve naučili po svetu... Kada se budemo vratili, imaćemo šta da ponudimo."

Prve reči, prvog dana posle?

Možemo da krenemo sada, sad možemo, sad počinjemo...

SONJA LIHT

*predsednik Upravnog odbora
Fonda za otvoreno društvo*

Dan promene?

Biće to dan u mnogo čemu drugačiji, ali i mnogo sličniji... Mnogo drugačiji od svih dana prethodne decenije, i mnogo sličniji danima koje priželjkujem za svoj rad – sličniji nego svi prošli.

Taj dan ću – posle prve radosti – posvetiti Fondu za otvoreno društvo, sa nadom da će se veoma brzo situacija promeniti na bolje. Kad se dosad planirala budućnosti Fonda, bilo je to utopijsko razmišljanje, što jako frustrira, a tog dana će utopija postati stvarnost.

Dovođenje Miloševićevog režima u pitanje označiće početak transformacije ovog društva u modernu evropsku demokratsku državu. Tad će biti najpotrebnije što pre ponuditi programe koji će pomoći oporavak bitnih sistema. Jer ovde nisu ugroženi samo pojedinci, niti samo političko i nepolitičko organizovanje – ovde su ugroženi osnovni društveni sistemi. Pre svega obrazovanje i zdravstvo.

Osećam tihi bol zbog dosad krajnje limitiranog rada Fonda u sferi obrazovanja. Direktore škola vlast je smenjivala kad od nas prime kompjutersku učionicu, a neke je supendovala samo zbog jednog ili dva kompjutera. Ili im je pravila ozbiljne probleme. Sistem je u toj meri centralizovan, u toj meri drži ljude u podaništvu, da je bila potrebna građan-

ska hrabrost da se prime kompjuteri na kojima će se deca obučavati.

Svako od nas po nekoj kritičnoj tački zaključuje da je jedno društvo došlo do kraja. Za mene je to činjenica da škole nisu smele da prime opremu, iako su u stanju u kakvom danas savremene škole ne bi smele da budu. Mladi u neverovatnom siromaštvu započinju svoj kreativni razvoj, što će imati strahovite konsekvence po celo društvo.

Druga kritična tačka je dosegnuta u zdravstvu. Ono je jedno od najkontrolisanih i najuništenijih sistema u ovoj zemlji, što će takođe ostaviti dugoročne negativne posledice. Sledećih godina će se to odraziti na zdravlju ljudi – onih u najproduktivnijim godinama, a sa stanovništvom koje nije zdravo društvo se ne može optimalno razvijati.

Treća oblast, koja je značajna za sve zemlje u tranziciji – a od tog dana i mi ćemo konačno iz pervertirane tranzicije preći u pravu, jeste izgradnja države. U mnogim postkomunističkim zemljama – naročito u onim koje su prolazile kroz nesreću sličnu našoj – veruje se da je najbolje imati slabu državu. Mada, sve je prisutnije i saznanje da je to pogrešno. Nema ozbiljnog civilnog društva, niti ozbiljnih uslova za razvoj demokratske kulture, bez dobro uređene i snažne države. Ali snažne države kao servisa, koja mora da se bazira na vladavini prava.

Moraćemo da gradimo institucije, da gradimo državu. Od lokalnog do saveznog nivoa –

ili već kakvog drugog. A to je ogroman i težak posao, koji podrazumeva edukaciju i prekvalifikaciju ogromnog broja ljudi u državnoj administraciji, policiji i u sistemima javnih službi. O svemu ovome trebalo bi da već imamo razrađene planove, da bi se odmah startovalo sa maksimalnom efikasnošću. Jer mi nemamo vremena za gubljenje. Niko nema vremena za gubljenje, ali mi nećemo imati vremena ni za euforiju posle pada Miloševićevog režima.

Bilo bi normalno da prvi dan, ili prvih nedelju dana, ili prvih mesec dana posvetimo slavlju i radosti, da se organizuju karnevali po gradovima Srbije, ali mi nemamo vremena za karnevale. O snaženu građansku energiju, i u najmanjim mestima, mnoge novoformirane organizacije, sve te ljude koji su se maksimalno angažovali u predizbornoj kampanji a da mnogi od njih u životu nisu bili politički aktivni – taj ogroman potencijal treba odmah angažovati za izgradnju društva. Inače ćemo se sa ivice raspada survati u provaliju.

Transformacija?

Obnova društva je nemoguća bez moralne transformacije, a to se ne radi u 24 sata. To će biti dug i težak proces, dijalog koji mora biti dobro osmišljen. Svaki građanin bi trebalo da razume zašto je moralna transformacija društva neophodna. Moraćemo najpre sami sa sobom mnoga pitanja da raščistimo, da bismo se sa otvorenom svešću upoznali s

bolnim istinama, i da bismo – što je najbitnije – konačno ugradili u svakodnevni život mehanizme prevencije, da se ono što je bilo više nikad ne bi ponovilo.

Odlazak Miloševića je izuzetno značajan simbolički momenat, ali se proces mora dovršiti. Ova zemlja mora konačno da postane ozbiljna parlamentarna demokratija, sa ozbiljnim civilnim društvom, sa ozbiljnom socijalnom politikom, sa normalnim tržištem, sa svim onim što podrazumeva moderno društvo u razvoju – jer preko noći nećemo postati razvijeni. Proces je već počeo – odlazak Miloševića biće samo značajan beo-čug u lancu demokratske transformacije. Transformacija treba da nas izvuče iz ponora autokratske autoritarne vladavine – ponora dubokog 55 godina, a možda i više.

MIJAT DAMJANOVIĆ

direktor Centra za javnu i lokalnu upravu

Prvog dana posle...

U rano jutro posetiću Sabornu crkvu i upaliti sveće, za mrtve i za žive, da zahvalim Bogu što smo se konačno oslobodili lošeg vladara i njegove kompromitovane svite. Potom ću podeliti radost velike i sudbonosne pobe-
de sa ljudima koji su konačno uspeali da snagom svojih maštovitih kampanja *probude* onu sudbonosnu biračku populaciju, čiji su glasovi bili presudni za pobedu na izborima.

U toku dana pozvaću nove lidere i zahvaliti im se što su izdržali duge godine velikih iskušenja i nečuvenih pritisaka. Podsetiću ih na preuzeta obećanja o tome šta treba uraditi prvih dana nove vlasti, a potom u prvih sto dana kao i u prvoj godini. Apelovaću da ne iznevere naše snove o novom i otvorenom društvu, modernoj državi, stabilnim institucijama, angažmanu časnih ljudi čiji će profesionalni rad i etika postepeno menjati stil našeg rada i života.

Pokušaću da, sa više reči, objasnim svojoj deci smisao istrajnosti borbe za demokratsko društvo, opšte dobro i pravedan život. Nastojaću, zasigurno sa velikom nelagodnošću, da im objasnim da decenija našeg stradanja i sramoćenja, ipak nije bila lišena svakog smisla. Konačno uspeali smo, kroz to vreme, da razbijemo mnoge iluzije o sebi i o drugima. Ostaće, nažalost, teška seta u meni što im je upravo moja generacija uskratila srećnu i

bezbriznu mladost i teško ih obavezala da vrate naše dugove i da opravdaju naša lutanja, zablude i grehove.

Noć ću posvetiti sebi. Otvoriću *dosije ipsilon* ne zbog toga da podsetim od čega smo pošli, kroz šta smo prošli, dokle smo došli i kuda možemo ići, već da bih uz tu i pored te fotografije, uz pomoć fantazije, koja mi je bila najčešći izlaz na tom dugom putu očajja i patnje, stvorio nove slike, impresije i sudove. Uvek je u tom lancu sumornih događanja nedostajalo puno karika smisla, istina, poštenja i racionalnosti. Opušten, pokušaću da proniknem u svet motiva stvaralaca nedolichnih zapisa, koji su pokrenuli lavinu zla i mržnje, koji su nečovečnost i nastranost neljudi pokušali da prikriju krivotvorenim shvatanjima rodoljublja. Prepoznajem likove palikuća sa ustima punim ocila i primitivnog tribalizma, sa zavodljivim rečima kojima su osiromašene, nedovoljno i pogrešno vaspitane, obrazovane i frustrirane ljude, gurnuli u ponor besmislenog rata, kriminala i dokoličarenja. Zgledaću se pažljivo u fotografije meni nepoznatih ljudi koji su mnogo propatili a ostali usamljeni i nemi u svojoj bespomoćnosti, patnji i bolu. Pogledaću i neke od svojih tekstova, da proverim koliko sam u njima bio iza ili ispred vremena u kome su nastali. Potom ću se predati snu, sa prijatnim osećanjem mešanja nove jave i starog sna.

Radost ili olakšanje?

Olakšanje. Čini mi se da bi radost bila suviše površno reagovanje, jer sam svestan da

nam predstoje teški dani. Uz olakšanje, pojavila bi se i zebnja pred onim šta nas čeka. Od onog trenutka kad se ovo društvo otvori, kad se konačno pojavi na međunarodnoj sceni, na mnogo čemu će se morati paralelno i ubrzano raditi: na priznavanju države, na vraćanju u ugledne institucije sveta, na uspostavljanju odnosa sa zemljama sa kojima smo prekinuli saradnju, na povratku na tržište rada, na ostvarenju življih veza sa ljudima koji su otišli odavde, na privlačenju kapitala neophodnog za razvoj, na kreiranju dobrih programa za mlade – ne bi li najzad prestalo njihovo izvoženje i počelo vraćanje onih koji su se iselili... Zebnjom me ispunjava ne samo pitanje hoćemo li sve to mi umeti i moći, već i pitanje hoće li međunarodna zajednica znati da reaguje na pravi način. Jer, čini mi se, poslednjih godina ona nije u svim prilikama bila na visini svog zadatka. Nije najbolje prepoznavala naše potrebe, niti je u pravom trenutku umela energično da reaguje. Kašnjenje se prepoznaje u čitavom nizu mera, što mi je ponekad čak i sumnju rađalo spram njene strategije delanja.

Kraj decenijskog ili višedecenijskog perioda?

Jače mi je osećanje da će taj dan označiti konačni rastanak sa jednim periodom koji je ovde trajao pedesetak i više godina, sa jednim starim modelom koji se u istorijskom smislu pokazao nedovoljno održivim i doživeo debakl u čitavom nizu zemalja, u celom svetu. Ideja o komunizmu ili socijalizmu kao

svetskom procesu propala je na dramatičan način, a u našim uslovima na način koji je bio brutalan i tragičan. Rastanak sa tim modelom je početak traženja novog, sa novim ljudima – pre svega mladim.

Putujući Srbijom sretao sam mnogo sjajnih mladih ljudi. Njima se mora dati šansa. Oni će umeti da zatraže podršku nešto starije generacije – onih koji imaju šta da ponude, kao i podršku vršnjaka iz sveta. Moraće da iznađu jedan sasvim drugačiji model države, moderan model, moraće da iznađu najbrže puteve ka modernom tržištu, modernom obrazovanju, modernom vaspitanju, moraće da iznađu najdelotvornije načine preispitivanja odnosa prema porodici, ženama, deci... i svega onog što je ovo društvo gurnulo u stranu i što nas je preplavilo dilemama i problemima koji su često veštački isfabrikovani.

Moramo se vratiti normalnom životu, pojedincu, profesionalnom radu, institucijama... Potrebno je veliko generalno spremanje, ali ono ne bi smelo ni da liči na nekakvu korekciju prethodnog sistema. Mora se novi sistem stvoriti – sa starim više nema nikakve budućnosti, uopšte.

Nestrpljenje?

Verujem da bismo, uz izdašnju pomoć međunarodne zajednice, za pet godina mogli da prepoznamo prve rezultate, a za deset godina bismo mogli postati potpuno ravnopravni ne samo sa zemljama oko nas – koje su startova-

le sa mnogo niže platforme – nego i sa evropskim razvijenim državama.

Za deset godina možemo postati potpuno respektabilna država.

Negativni stereotip o Srbiji?

Brzina razgradnje negativne slike veoma će zavistiti od uspešnosti starta nove generacije lidera i novog stila života u Srbiji. Ukoliko uzlet bude dobar, ukoliko dođe do dramatičnog preokreta i pojave se novi civilizovani ljudi koji će biti u stanju da pokažu i dokažu da umemo da imponujemo časnošću, tačnošću, preciznošću, poštenjem, ukoliko dakle budemo umeli da angažujemo na pravi način naše mlade ljude koji su sad u svetu na dobrim univerzitetima i koji su na sebe već skrenuli pažnju, ukoliko budemo umeli da ih motivišemo da nam pomognu – slika će se brzo menjati, a ukoliko dugo ostanemo u zoni preživljavanja i borbe za egzistenciju, ukoliko oporavak bude sporiji – onda će negativna slika sporije bledeti. Mislim da bi razgradnja te slike mogla da teče brže od povratka naše zemlje među respektabilne države.

Verujem da većina razumnih i dobronamernih ljudi u svetu uočava svu složenost naših muka, koje nisu samo u sferi politike, već i u oblasti ekonomije, prava, kulture... Mnogo smo pali i oporavak neće biti lak. Sami ne možemo izaći brzo iz svega ovoga i neophodna nam je pomoć sveta. Sa novim projektima, sa markiranjem onoga što je u svetu konjunktorno, sa preciznim utvrđivanjem

linkova na koje se možemo priključiti, sa otkrivanjem rezervi za nove ekonomske prodore – što će sve biti posao mladih i talentovanih ljudi – i naša ekonomija bi mogla da doživi spektakularan razvoj, bum kakav nije nepoznat u svetu poslednjih decenija. Primer Kanade, recimo, govori da se, odustajanjem od standardnih puteva – jer prošlo je vreme kubika i teških metala – i koncentrisanjem na nove zone i sektore u kojima je sofisticirani rad odlučujući – što zahteva uključenje imaginativnosti i mašte, teškoće mogu brzo prevladati. Naša šansa je – ma koliko da smo sad u senci i zastoju – u novoj tehnologiji.

Želje?

Najveća želja bi mi bila da u kratkom vremenu Beogradski univerzitet povрати akademsko dostojanstvo i da doživi modernizaciju. Obrazovanje je bitno za svaki sistem, a ta zona nije kod nas izdržala teret propasti i urušila se unutar sebe. Voleo bih da dobijem šansu da učestvujem u koncipiranju novog univerziteta u domenu obrazovanja za državnu administraciju i lokalnu upravu, što podrazumeva i obrazovanje radi podizanja nivoa administrativne kulture i profesionalizma. U tome sam bio prekinut donošenjem sadašnjeg Zakona o univerzitetu. Mislim da brzo možemo premostiti zaostatak, iako su se u međuvremenu definisale mnoge nove discipline – recimo teorija odlučivanja, ili teorija igara...

Na privatnom planu želeo bih da oživim pokidane veze sa prijateljima iz sveta. Te veze su pokidane iz raznih razloga – nikog ne optužujem što se svih ovih godina nije javljao – pa bih voleo da se ponovo sretnemo i da analiziramo proteklo vreme koje je pre svega za nas bilo teško. Iz druge perspektive, oni su verovatno sve to drugačije videli. Utoliko i razumem njihovo ćutanje.

Voleo bih i da ponovo vidim one auto–ski–vozove prema Sloveniji i Evropi, da se ponovo srećemo i da – sad na drugi način – uživamo u onome u čemu smo uživali nekada. Ne više na smučkama, jer vreme je učinilo svoje – moramo se prilagoditi i sopstvenim godinama, već u šetnjama po slovenačkim predelima.

IVAN VEJVODA

izvršni direktor Fonda za otvoreno društvo

Prvi novi dan?

Radovaću se, svakako, za sve nas, i za našu decu. Započecemo mukotrpan hod ka uspostavljanju novog društva.

Setiću se literature o političkoj istoriji, koja nas bezbrojnim primerima uči da svakom režimu koji hoće da vlada nedemokratskim načinom kad-tad dođe kraj. Naša generacija je to naučila 1989, kad je došao kraj komunizmu. Onima koji misle da se represivnim merama može večno vladati, jednom se ta iluzija ipak rasprši. Represivni režimi nemaju budućnost, ma koliko njihovi čelnici raspolagali oružanim snagama i policijom.

61 Ovde sad traje faza kraja postojećeg režima. Ta faza je puna nada – nazire se novi život, ali može biti i veoma opasna jer je bremenita nasiljem. Vlast očajnički pokušava da se održi.

Dan kada režim na izborima bude izgubio, kad se pokaže da je većina biračkog tela protiv njega, biće dan u kome će ovo društvo najzad pokazati zrelost i sposobnost da nenasilnim putem krene u normalnu budućnost. Svako nasilje, ma sa koje strane dolazilo, u stvari je nazadovanje. Kad većina pokaže da je protiv represivnog režima i autoritarnih metoda, onda će se u meni – pored radosti kao spontane reakcije – aktivirati i svest o tome da tek počinju ozbiljni poslovi

na rekonstrukciji ovog društva. Za poslednjih 10 godina naše društvo je unazađeno u svakom segmentu: političkom, ekonomskom, obrazovnom, naučnom, kulturnom, pa i u sportskom... Moraćemo otvorenih očiju sagledati stanje i načiniti planove, i moram reći da se razne nevladine ekspertske grupe već pripremaju za dan posle.

Najpre će se morati izvršiti primarna sanacija društva, koja podrazumeva vraćanje građanima elementarnog osećaja sigurnosti. Kad ljudi budu mogli mirno da hodaju ulicom, kad budu mogli da uđu u bilo koju policijsku stanicu zahtevajući ono što im treba i osećajući se pri tom punopravnim građanima, kad budu osećali da su sve državne i ostale službe tu da im pruže uslugu, da im budu servis, kad budu imali svest da se te službe iz njihovog poreza finansiraju i kad se pred njima ne budu više osećali kao sužnji ili podanici, onda ćemo moći da kažemo da smo na putu demokratije. To se ne može dogoditi preko noći, ali ukoliko signal i znak bude dat od onih koji vlast osvoje na izborima, ukoliko se svetlo pojavi na dnu tunela, svima će nam život biti lakši. Ukazaće se uzlazna linija koja će – ma koliko u početku bila blaga – otvoriti ljudima perspektivu.

A prvog dana biće jak i osećaj slobode. Slobode koja je u osnovi demokratije. Ukoliko taj osećaj prevlada osećaje nesigurnosti, nezvesnosti i straha – koji su vladali svih ovih godina – biće to dovoljan razlog za radost.

Amnezija?

Amnezije ne sme biti, zaborava ne sme biti, ali ni revanšizma. I to je lekcija s kraja osamdesetih, iz vremena pada komunizma. Taj primer je nama blizak – ne moramo po puke ići u 1945, ili u doba pada Rimskog carstva, ili u vreme raspada države Karla Velikog. Nauk iz 1989. govori da se moramo suprotstaviti želji da onima koji su nam učinili toliko zala pojedinačno i društveno uzvratimo istom merom, da se moramo suspregnuti i pokazati veliku dozu uzdržanosti. Udružena opozicija Srbije učinila je veliki korak napred u tom smislu izjavom od 10. januara 2000, u kojoj se na početku kaže da ne sme biti revanšizma. Ukoliko ta svest prevlada, mislim da ćemo na pravi način moći da se suočimo s prošlošću. Bićemo u stanju da je razgrčemo, analiziramo, sagledavamo sa svih strana, da bismo nešto naučili od nje. A one koji su u toj prošlosti aktivno učestvovali, ukoliko nisu okrvavili ruke ili bili učesnici protivpravnih aktivnosti, tu većinu treba ostaviti na miru. Kao što su to uradili Poljaci, Česi, Mađari, Bugari, Istočni Nemci... Ti ljudi jesu odgovorni, ali zbog toga ne treba ići na masovna suđenja. U Istočnoj Nemačkoj su, recimo, na sudu bili samo šef tajne policije i sad Honeker. Mislim da se tu negde nalazi veoma tanana linija koja deli revanšizam od amnezije. Nju nije lako naći, i svako društvo je u tom smislu specifično. Ne bi bilo zgoreg poučiti se na iskustvima drugih i proučiti pravna rešenja zemalja koje su kroz taj proces već prošle.

Krik za izgubljenim godinama?

Dužina trajanja ove naše krize, ove katastrofe, učinila je da su ljudi uglavnom svesni da su izgubili 10 godina života, da su osujećene mnoge karijere, putovanja i školovanja, da je uprljana istorija... Ta svest narasta. A krika će svakako biti. Svaki simbolički prelazak u novo, ili ritualni, izaziva jake emocije. Narastaju iščekivanja, nadanja... I to smo videli 1989.